

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ**  
**AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**  
**MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ**

*Əlyazması hüququnda*

*Allahverdiyeva Lalə Rəfail qızı*

**“Davamlı iqtisadi inkişaf şəraitində sığorta  
sistemində pul resurslarının formalaşması və  
istifadəsi” mövzusunda**

**MAGİSTR DİSSERTASIYASI**

**İxtisasın şifri və adı: İİM-060403**

**İxtisaslaşmanın adı:**

**Elmi rəhbər**

**Magistr proqramının rəhbəri**

**Kafedra müdiri**

**Maliyyə**

**Sığorta işinin təşkili**

**i.e.d.,prof. N.N.Xudiyev**

**i.e.n.fəxri prof.A.M.Kərimov**

**i.e.d. prof.Ə.Ə.Ələkbərov**

**BAKI - 2017**

## MÜNDƏRİCAT

<b>GİRİŞ</b>	.....	3
<b>I FƏSİL</b>	<b>MALİYYƏ XİDMƏTLƏRİ BAZARINDA PUL RESURSLARININ YARANMASI VƏ İSTİFADƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....</b>	<b>7</b>
1.1.	Davamlı iqtisadi inkişaf şəraitində sığorta sisteminin pul resurslarının mahiyyəti və əhəmiyyəti.....	7
1.2.	Maliyyə xidmətləri bazarında sığortanın yeri və rolu.....	14
1.3.	Sığorta seqmentində pul resurslarının formalaşmasının hüquqi əsasları.....	18
<b>II FƏSİL</b>	<b>SİĞORTA SİSTEMİNİN İNKLYUZİVLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ PROSESİNDƏ RESURSLARIN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....</b>	<b>24</b>
2.1.	Milli sığorta sferasının potensial resurs bazasının yaradılması və istifadəsi xüsusiyyətləri.....	24
2.2.	Maliyyə resurslarının SWOT təhlili əsasında sığorta şirkətlərinin iqtisadi fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi.....	33
2.3.	Sığorta şirkətlərində ödəməqabiliyyətinin möhkəmləndirilməsində sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsi kanallarının təhlili.....	37
<b>III FƏSİL</b>	<b>AZƏRBAYCANDA SİĞORTA XİDMƏTLƏRİ BAZARINDA SİĞORTA RESURSLARININ YARADILMASI VƏ İSTİFADƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....</b>	<b>52</b>
3.1.	Sığorta bazarında maliyyə resurslarının prudensial tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi.....	52
3.2.	Sığorta maliyyəsinin formalaşması və istifadəsi prosesində xarici təcrübə və onun milli sığorta bazarında tətbiqi perspektivləri.....	63
	<b>NƏTİCƏ.....</b>	<b>70</b>
	<b>ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....</b>	<b>74</b>

## GİRİŞ

**Mövzunun aktuallığı.** Davamlı iqtisadi inkişaf şəraitində sığorta sahəsində həyata keçirilən kompleks islahatların əsas qayəsi və vəzifələri, hər şeydən öncə milli sığorta sisteminin möhkəmləndirilməsi və onun maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsinin tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsindən ibarətdir.

Sığorta xidmətləri seqmenti müasir bazar iqtisadiyyatının çevik inkişaf edən sferalarından biridir. Milli iqtisadiyyatda sığorta penetrasiyası tədricən, dinamik olaraq artmaqdadır. Lakin Azərbaycanda sığorta xidmətləri bazarı son illərdə ümumi iqtisadi inkişaf fonunda sabit artım nümayiş etdirirsə də, onun maliyyə sektoruna və iqtisadiyyata təsiri çox təəsüf ki, minimum səviyyədədir. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının məlumatına əsasən, 2015-ci ildə sığorta sektorunun maliyyə dərinliyini ifadə edən sığorta haqqlarının ÜDM-ə nisbəti cəmi 0,8% təşkil etmişdir.(2.22)

Yeni şəraitdə sığorta seqmentinin təşkili prinsiplərində əsaslı dəyişikliklər edilməsi, sığorta bazarının strukturlaşması, sığorta seqmentində inhisarın aradan qaldırılması, müştərilər arasında sığorta xidmətlərinin çeşidinin genişlənməsi və onun keyfiyyətinin əsaslı şəkildə yüksəldilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Son dövrdə maliyyə bazarının əsas tərkib hissələrindən olan sığorta seqmentinə maraq daha da artmışdır. Ölkədə sığorta xidmətləri bazarına nəzarət və onun tənzimlənməsi sahəsində mühüm dəyişikliklər edilmişdir. 2015-ci ildə Azərbaycanda 27 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərmişdir. Həmin ildə Azərbaycanda sığorta sistemi üzrə sığorta yığımları 444 mln. manat təşkil etmişdir. 2010-2015-ci illər ərzində orta illik artım 20% təşkil etmişdir.

Lakin, Strateji Yol Xəritəsində qeyd edildiyi kimi, ölkəmizdə sığorta seqmentinin inkişafı səviyyəsini məqbul hesab etmək olmaz. Belə səviyyənin həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından təkmilləşməsinə böyük zərurət vardır. Bu baxımdan sığorta xidmətləri bazarının təşkili, onun pul resurslarının formalaşması məsələlərinin tətqinin aktuallığı özünü qabarıq formada biruzə

verir. Məhz buna görə də tədqiqat mövzusu aktualıq kəsb edir və praktik əhəmiyyət daşıyır. Ölkə Prezidentinin müəyyən etdiyi müasir yüksək tempi dinamik inkişaf kursu, milli iqtisadiyyatımızın davamlı tərəqqisini, xarici, eləcə də yerli investisiyaların cəlb olunması prosesini sürətləndirir. Prezidentin sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə yaratdığı əlverişli sosial-iqtisadi mühit öz müsbət nəticələrini daha aydın ifadə edir.

Azərbaycanda sığorta məhsulları bazarının inkişafı üçün sığorta qanunvericiliyinin davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi, sığorta operatorları üzərində nəzarəti gücləndirməklə bərabər, həm də sığortalılara, o cümlədən, deməli bütün cəmiyyətə sığortanın məzmununu düzgün izah edilməli, sığorta sazişi bağlayarkən nələrə diqqət yetirmələrinin lazım olduğunu və sığorta sənədləri imzalandıqdan sonra sığortaçının və sığortalının hansı hüquq və vəzifələrin daşdıqlarını bilməlidirlər. Bunun üçün isə praktikanın təkmilləşdirilməsi, praktikanın tərəqqisi üçün isə sığorta nəzəriyyəsinin davamlı olaraq inkişafı bir həqiqətdir. Sığorta sistemində pul resurslarının idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsi aktualığı da elə buradan qaynaqlanır.

**Tədqiqatın predmet və obyektı.** Yerinə yetirilmiş dissertasiya tədqiqatının predmeti davamlı iqtisadi inkişaf şəraitində sığorta xidmətləri bazarında pul resurslarının formalaşması və istifadəsinin sosial-iqtisadi və hüquqi aspektləridir. Əsərin obyektı kimi isə maliyyə bazarı seçilmişdir.

**Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri.** Elmi tədqiqat işinin əsas məqsədi sığorta fəaliyyətinin konseptual, nəzəri-metodoloji və praktiki araşdırılması əsasında milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafı şəraitində sığorta seqmentinin maliyyə resurs tutumunun artırılması və onun hüquqi-normativ bazasının təkmilləşdirilməsi əsasında praktiki təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir. Qoyulan məqsədə nail olmaqdan ötrü aşağıdakı konkret vəzifələrin icrası nəzərdə tutulmuşdur:

- Davamlı milli iqtisadi inkişaf modelinin strukturlaşmasında sığorta sisteminin yeri və əhəmiyyətinin aşkarlanması;
- sığorta xidmətlərinin təşkili zamanı xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi;

- sığorta seqmentinin maliyyə resrslarının formalaşmasında normativ-hüquqi bazanın təhlil edilməsi;
- milli sığorta xidmətləri bazarının idarəedilməsi və tənzimlənməsinin özünəməxsus xüsusiyyətlərinin dəqiqləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi;
- davamlı iqtisadi inkişaf şəraitdə sığorta sisteminin pul resurslarının təşkilində bazarın maliyyə dərinliyinin kompleks öyrənilməsi.

**Tədqiqatın informasiya bazası.** Tədqiqatın informasiya-məlumat bazasını Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, Mərkəzi Bankın, Maliyyə nazirliyinin, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının ümumiləşmiş illik hesabatları, habelə, milli sığorta operatorlarının maliyyə və uçot məlumatları, çeşidli dövrü nəşrlərdə və internet resurslarındakı informasiyalar, respublika Prezidentinin və hökumətinin maliyyə-sığorta seqmenti üzrə qəbul etdiyi qanunvericilik aktları, Milli Məclisin hazırladığı qanunlar, habelə sığorta xidmətləri bazarını tənzimləyən təlimatlar, qaydalar, əmrlər və digər normativ sənədlər təşkil etmişdir.

**Tədqiqatın elmi yeniliyi.** Elmi-tədqiqat işinin yeniliyini ən qısa şəkildə aşağıdakı motivasiya edilmiş elmi fikirlər kimi ifadə edə bilərik:

- Sığorta xidmətləri bazarının inkişafı, milli sığorta sisteminin və sığorta maliyyəsinin təşkilinin kompleks şəkildə öyrənilməsi zərurəti sübut edilmişdir;
- Sığorta xidmətləri bazarının pul resurslarının tənzimlənməsində dövlətin prudensial iştirakının qabaqcıl beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə təkmilləşdirilməsi mexanizmi əsaslandırılmışdır;
- Sığorta qanunvericiliyinin şəffaflığının təkmilləşdirilməsi və müasir sığorta bazarına adekvat Sığorta Məcəlləsinin formalaşdırılmasına zərurət olduğu üzrə çıxarılmışdır;
- Bir tərəfdən qanunvericilikdəki çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq, digər tərəfdən isə sığorta ehtiyatlarının investisiya strukturunun keyfiyyətinin yüksəldilməsi üzrə kompleks tədbirlər irəli sürülmüşdür;

- Sığorta bazarının sosial-stabilləşdirici rolunun yüksəldilməsini təmin etmək məqsədilə makro və mikrosığorta səviyyəsində maliyyə nəticələrinin yaxşılaşdırılması istiqamətində əsaslı təkliflər irəli sürülmüşdür;

- Sığorta ehtiyatlarının və xüsusi kapitalın ödəməqabiliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsindəki rolu üzrə elmi əsaslandırılma həyata keçirilmişdir.

**Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti.** Elmi işin nəticələri sığorta sferasının təşkili prosesinin təkmilləşdirilməsi üzrə təcrübədə ən geniş şəkildə istifadə edilə bilər.

**Dissertasiya işinin strukturu və həcmi.** Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısından ibarət olub, ümumi həcmi 69 səhifədir. Tədqiqatda istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı göstərilmişdir.

# I FƏSİL. MALİYYƏ XİDMƏTLƏRİ BAZARINDA PUL RESURLARININ YARANMASI VƏ İSTİFADƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

## *1.1. Davamlı iqtisadi inkişaf şəraitində sığorta sisteminin pul resurslarının mahdiyyəti və əhəmiyyəti*

Müasir iqtisadi elmində «sığorta resursları» anlayışının mahiyyətini şərh edərkən, elmi işlərdə geniş istifadə edilən «sığorta ehtiyatları» kateqoriyasına istinad edilir. Məsələn, rus maliyyə məktəbinin fikrincə, sığorta pul resursları dedikdə, formalaşması və istifadəsi sığorta kompaniyasının fəaliyyətinin bünövrəsini təşkil edən sığorta ehtiyatları başa düşülür (18, 217). Bəzən sığorta resurslarının cəmini maliyyə potensialı və yaxud sığortaçının maliyyə ehtiyatları adlandırırlar.(12,64). Bizcə sığortadı pul resursları dedikdə, sığorta şirkətinin tabeçiliyində olan daxilolmaları, sığortaçının xüsusi kapitalı və cəlb edilmiş resurslar hesabına yaradılmış yığımları əhatə edən pul vəsaitlərinin məcmusu başa düşülür. Sığortada pul resursları nəinki sığorta işinin maliyyələşdirilməsində, həmçinin sığorta şirkətinin maliyyə və investisiya imkanlarının müxtəlif kanallarında yerləşdirilə bilirlər.

Müasir sığorta biznesinin mühüm cəhəti – bu sferada məqsədli maliyyə ehtiyatları ilə bağlıdır. Bu pul resursları müvəqqəti olaraq, sığorta müqaviləsinin müddəti ərzində sığorta şirkətinin sərəncamında olur, bundan sonra ya sığorta məbləğinin verilməsinə, ya gəlirin yaranmasına, ya da sığortalılara qaytarılan məbləğə çevrilir.

Məhz bu baxımdan sığorta şirkətlərinin pul dövriyyəsi iqtisadiyyatın digər sferalarındakı pul dövriyyəsi ilə köklü şəkildə fərqlənmiş olur. *Konseptual baxımdan sığorta şirkətlərinin pul dövriyyəsi əhatəliliyi baxımdan müstəqil 2 pul axınıni əhatə edir:*

- a) sığorta müdafiəsinin təşkili ilə əlaqəli pul axınları və dövriyyələri;
- b) sığorta işinin təşkili ilə bilavasitə bağlı pul axınları və dövriyyələri.

*Sığorta müdafiəsinin təşkili ilə bağlı pul axınları öz növbəsində 2 mərhələdən keçir:*

*Birinci mərhələdə* sığorta fondu formalaşdırılır və bölüşdürülür.

*İkinci mərhələdə* isə sığorta yığımları əlavə gəlir yaratmaq məqsədilə investisiyaya yönəldilir.

Sığorta müdafiəsi ilə əlaqədar pul dövrəni sığortanın məzmunundan qaynaqlanır. Çünki bu dövrənin spesifik cəhəti onun riskli olması ilə bağlıdır. Yəni sığorta yığımlarının yaradılmasının məğzini zərər ehtimalı təşkil edirsə, sığorta fondunun bölüşdürülməsinin əsasını faktiki itki məbləği təşkil edir.

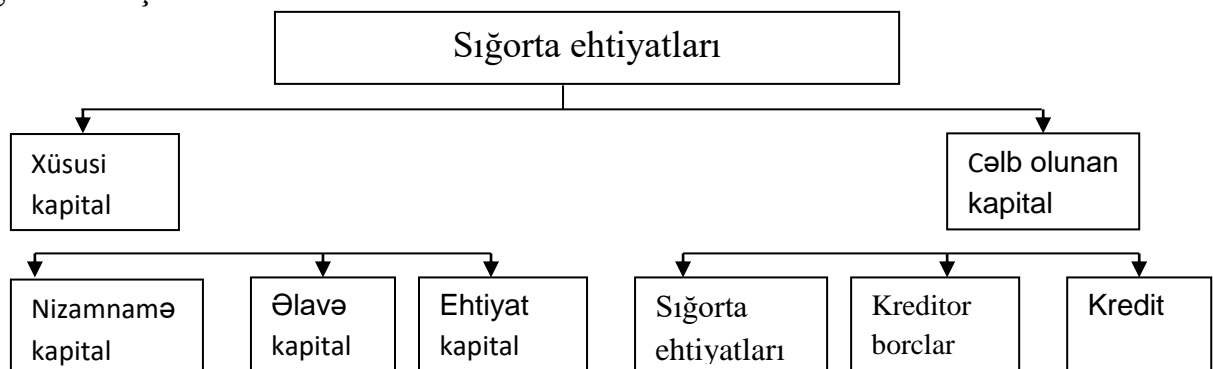
Beləliklə, sığorta yığımlarının yaradılması ehtimalı üzrə faktiki zərərlərin ödənilməsi miqyası üst-üstə düşmədiyindən sığortaçının resurslarının təşkilində özünəməxsus xüsusiyyətləri olur.

Bazar şəraitində sığorta işi bir sahibkarlıq strukturu kimi nəinki mədaxil hesabına xərclərin ödənilməsi, habelə müəyyən mənfəət yaradılmasını ehtiva edir.

Beləliklə, sığorta kampaniyalarının maliyyəsi dedikdə, sığorta orqanının maliyyə potensialının yaradılması prosesində, pul vəsaitlərinin yaradılması, yerləşdirilməsi zamanı ortaya çıxan özünəməxsus iqtisadi münasibətlər başa düşülür.

*Sığorta şirkətlərinin sığorta resursları iki tərkib hissədən – xüsusi və cəlb edilmiş resurslardan ibarətdir.* Sığortada resursların ikinci hissəsi birinciyə nəzərən adətən üstünlük təşkil edir. Belə durum sığortanın sahə xüsusiyyəti ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, sığortaçının kapitalının tərkibi və quruluşu onun fəaliyyətinin sahə parametrlərinə uyğun formalaşır, yəni bu sığortaçının hansı sığorta növləri ilə məşğul olmasından bilavasitə asılıdır.

Sığorta resurslarının tərkibi aşağıdakı sxemdə konseptual olaraq göstərilmişdir.



**Sxem 1. Sığorta resurslarının konseptual modeli**



Göründüyü kimi, sığorta şirkətlərinin resurslarının müasir dövrdə tərkibi çoxşaxəlidir və onun optimal idarə olunması üçün hər bir elementi diqqətlə öyrənilməli və təhlil edilməlidir.

*Xüsusi resursların müəyyən* mütləq həcmnin yaradılması sığorta şirkəti üçün fəaliyyətin ilk dövrlərində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Çünki, bu zaman onun sığorta çantası kiçik həcmli və balanslaşdırılmamış olduğundan o ziyanın bölüşdürülməsinə imkan vermir və bu son nəticədə sığorta əməliyyatları üzrə kəsirli maliyyə balansının yaranması imkanını xeyli dərəcədə yüksəldir. Sığorta vəsaitlərinin qiymətləndirilməsinin dəqiq meyarı sığortaçıların xüsusi kapitalının həcmi səviyyəsinə əsaslanmışdır. Belə ki, məhz bu meyar formalaşmış öhdəçiliklərin və adekvat olaraq, cəlb olunmuş vəsaitlərin həcmnin müəyyən edilməsinə imkan verir.

Xüsusi resursların çatışmamazlığı aktiv və öhdəçiliklərin normativ nisbətinin pozulmasına və nəticədə nəzarət orqanlarının sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyinin yaxşılaşdırılması şərti ilə çıxış etməsinə gətirib çıxarır. Bu məqsədlə maliyyə dayanıqlığına dair proqram hazırlanır. Belə tədbirlərin əsas preroqativi xüsusi pul vəsaitlərinin artırılması istiqamətlərinin seçilməsinə əsaslanmışdır. Nəticədə mənbələrin operatorun fəaliyyətindən asılı və qeyri-asılı mənbələrə ayrılması belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, əgər şirkətin təsisçilərinin imkanları məhdudlaşmışdırsa, onda xüsusi pul resurslarının artırılmasının əsas mənbəyi sığorta şirkətlərinin mənfəəti hesab olunur.

Sığorta operatorlarının xüsusi vəsaitlərinin formalaşdırılmasının əsasını təsiçilərin xüsusi kapitalla qoyduqları paylar təşkil edir. Bu vəsait payları yönəldilmə kanalları vasitəsilə paylaşdırılır və operatorun əlavə mənfəət mənbəyinə çevrilirlər. Eyni zamanda bu gəlirlərin müəyyən bir hissəsi digər investisiya yatırımlarının əsas mənbəyini formalaşdırırlar. Xüsusi kapitalın digər hissəsi əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar yaradılmış əlavə kapitaldan təşkil olunmuşdur. Eyni zamanda bu sistemdə məsrəflərin maliyyələşdirilməsi üzrə ehtiyat fondu da yaradılır.

Ölkəmizin milli sığorta bazarının strukturlaşması şəraitində sığorta vəsaitlərinin təşkili və istifadəsi sığortaçıların fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Nəticə etibarilə sığorta ehtiyatlarının məzmununun sığorta operatorunun sığorta resurslarının mühüm hissəsi kimi müəyyən olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir mərhələdə sığorta fəaliyyətinin qlobalaşması şəraitində sığorta operatorlarının fəaliyyəti, ancaq sığorta işinin təmin olunması ilə məhdudlaşmır. Müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinə sahib olan sığorta şirkəti sığorta əməliyyatlarını icra etməklə yanaşı, investisiya fəaliyyətinin reallaşdırılmasında fəal tərəf qismində çıxış edir. Sığorta operatorunun investisiya fəaliyyəti sığorta aktivlərinin yerləşdirilməsi mexanizminə əsaslanmışdır. Öz iş xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq sığorta operatorları əldə olunan sığorta yığımlarını müxtəlif maliyyə institutlarında yerləşdirmək məcburiyyətində olurlar. Sığorta ehtiyatlarının investisiya edilməsi sığorta şirkətlərinin gəlirlərinin əlavə mənbəyinə çevrilirlər. Qərbi Avropa ölkələrinin sığorta şirkətlərində müvəffəqiyyətli yatırım fəaliyyəti nəticəsində sığorta əməliyyatlarının illik gəlirindən dəfələrlə çox olan nəhəng vəsaitlər toplanmışdır. Nəticədə bu cür sığortaçılarda illik mənfəətin artırılması, sığorta bazarının miqyasının genişləndirilməsi istiqamətində deyil, məhz, ağıllı investisiya yatırımları şəkildə idarə edilməsi əsasında əldə edilmişdir.

Tamamilə aydındır ki, vəsaitlərin optimal formada yönləndirilməsi investisiya və sığorta itkilərinin mövcudluğu, eyni zamanda, investisiyaların mənfəətlilik proqnozu üzrə aydın proqnozların olmaması şəraitində bütünlüklə qeyri-mümkündür. Digər baxımdan, sığortaçının investisiya proqramı onun tədiyyə qabiliyyətli olmasına, gələcəkdə isə rəqabətqabiliyyətli olmasına həlledici şəkildə təsir göstərmək qabiliyyətindədir. Məhz bununla əlaqədar investisiyaların etibarlılığına şərait yaradan likvidlik gəlirlilik diversifikasiya və qayıtma xarakteri sığorta təşkilatının aktivlərinin yerləşdirilməsinin davamlı prinsipləri kimi qiymətləndirilir.

Təkrar istehsal prosesinin ən mühüm əzəl şərtlərindən biri istehsalın fasiləsizliyidir. İctimai istehsal prosesi təbii və digər zərərli qəzaların nəticəsində dayanırsa, onda toplum üçün belə hallardan qorunmaq məqsədilə əvvəlcədən

müəyyən tədbirlərin görülməsi vacibdir. Beləki, ictimai istehsal riskli səciyyə daşıyır. Bu cür ilk öncə özünü cəmiyyə və təbiətin fəvqəladə qüvvələri arasındakı ziddiyyətlərlə bağlıdır. Belə hallar cəmiyyətin iradəsindən asılı olmayaraq olur və onların nəticələrini aradan qaldırmaq üçün sığorta müdafiəsindən istifadə edilir. Bu, ilk öncə, özünü ictimai təkrar istehsalın sığortalanması və ya müdafiəsi şəklində biruzə verir (5 s.17).

İqtisadi ifadə olan sığorta maliyyə elmi kateqoriyasının tərkib elementidir. Eyni zamanda, maliyyə ümumilikdə yığımların bölgüsü və yenidən paylaşması ilə əlaqədardır, sığorta ancaq və ancaq yenidən bölgü əlaqələrini əhatə edir. Sığortanın özünəməxsusluğunu ifadə edən aşağıdakı ifadə əlamətlərini göstərmək olar:

a) sığorta prosesi zamanı pulun təkrar bölgüsü münasibətləri yaranır ki, bu da kənar, təsadüfi və güclü dağıdıcı hadisələrin mövcudluğu ilə bağlıdır. Belə hadisələrin nəticəsində ölkə iqtisadiyyatına və əhaliyə maddi və mənəvi zərərlər dəyir.

b) sığorta münasibətləri nəticəsində sığorta iştirakçıları arasında vurulmuş zərərin aradan qaldırılması prosesi baş verir. Sığorta iştirakçıları dedikdə, sığortaçı və sığortalılar anlaşılır. Belə təkrar bölgü münasibətləri, əsasən bütün təsərrüfat ərazisini deyil, sosial həyatın müəyyən bir hissələrini əhatə edən ziyanın təsadüfi xarakter daşması ilə bağlıdır. Bu zaman sığorta iştirakçıları arasında miqyası nə qədər geniş olarsa, onda ziyanın aradan qaldırılmasında hər bir sığorta şirkətinə düşən vəsait də bir o qədər az olar.

d) Sığorta itkilərin həm ərazi vahidləri, həm də vaxtında paylanması təmin edir. Bunun üçün bir il ərzində sığorta sistemi vəsaitlərinin səmərəli məkan bölgüsü üçün böyük məkan və çoxlu sayda sığorta obyektinin olması vacibdir. Zərərlərin zamanında aradan qaldırılması neqativ halların təsadüfi səciyyəsi ilə əlaqədardır. Çünki bu cür fəvqəladə hallar hər il olur və onların baş verməsinin vaxtı heç də həmişə məlum deyildir.

c) Zərərin məhdud şəkildə aradan qaldırılması sığorta sistemində səfərbərliyə alınmış resursların bilavasitə geri qaytarılmasını nəzərdə tutur. Hər bir

sığortalının sığorta fonduna köçürdüüyü sığorta tədiyyələrinin ancaq bir amalı var ki, o da müəyyən məkanda və müəyyən zaman müddətində ziyanın həqiqi məbləğinin ödənilməsidir. Buna görə də, sığorta məbləğlərinin həcmi dəyimiş zərərin kompensasiyası formasında geri qaytarılır.

İqtisadi termin olan sığorta praktikada sığorta fondunun idarəedilməsi metodlarından biri kimi ortaya çıxır. Bundan əlavə, başqa metodlar da mümkündür ki, onlar da əsasən təkəzləşmiş metodlardan ibarətdir. Mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşmiş metod birbaşa qanun yolu ilə milli gəlirdən müəyyən maliyyə pul ehtiyatları fonduna, o cümlədən sığorta fonduna resursların ayrılması yolu ilə reallaşır. Məhz bu metodun dəstəyi ilə dövlət büdcəsinin rezerv fondları və qızıl valyuta ehtiyatları yaradılır. Mərkəzləşdirilməmiş maliyyə pul ehtiyatları maddi istehsal sferasında, ilk öncə isə kənd təsərrüfat müəssisələrində təşkil olunur ki, bundan da məqsəd lokal zərərlərin və müxtəlif itkilərin ödənilməsidir.

Sığorta iqtisadi mahiyyəti, eyni zamanda, onun funksiyalarından görünür. Funksiyalar sığortanın xüsusiyyətlərini aydınlaşdıran təzahür əlamətləridir. *Sığortanın dörd əsas funksiyası var. Bunlar aşağıdakılardır:*

- a) risk funksiyası;
- b) xəbərdarlıq funksiyası;
- c) əmanət funksiyası;
- d) nəzarət funksiyası.

*Birinci funksiya kimi risk çıxış edir.* Mahiyyəti etibarilə sığorta riski funksiyası təkrar bölgü münasibətlərini ifadə edir. Dəyərin pul formasında təkrar bölgüsü, sığorta hadisələri ilə əlaqədar olaraq sığorta iştirakçıları üzrə aparılır. Təkrar bölgü münasibətləri sığortanın məzmununu əks etdirməklə yanaşı, eyni zamanda sığortanın risk funksiyasının icrasında da əsas rol oynayır.

*Sığortanın xəbərdarlıq funksiyası* sığorta sisteminin resurslarının müəyyən bir hissəsi hesabına sığorta risklərinin minimallaşdırılması tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsinə yönəldilir. Qabaqcadan xəbərdarlıq funksiyası, fərdlərin və təsərrüfat subyektlərinin mümkün tikilərin aradan qaldırmağa çağırış olmaqla yanaşı, bütün əmlakın sığortalanmasını ifadə edir.

*Sığorta kateqoriyasının əmanət xarakteri* onun sığorta ayırmaları hesabına sığorta sisteminə külli miqdarda pul resurslarının toplanması ilə bağlıdır. Bu isə sığorta siyasəti baxımından da çox əhəmiyyətlidir.

*Sığortanın funksiyası olan nəzarət funksiyası* da göstərilən üç funksiyanın məcmusu kimi çıxış edir. Konkret sığorta əlaqələri zamanı bu funksiyalarla birlikdə reallaşır. Nəzarət funksiyası sığorta sistemi resurslarının formalaşdırılması ilə əlaqədardır. Sığorta nəzarətinin qanunvericilik yolu ilə həyata keçirilməsi müasir maliyyə nəzarətinin icrasının tərkib hissəsi kimi çıxış etməklə reallaşır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda sığorta sisteminin inkişafı bir neçə mərhələdən keçmişdir:

- a) inqilabdan əvvəlki dövr (XX əsrin əvvəlləri);
- b) sovet dövrü (1920-1991);
- c) müasir dövr.

2007-ci ildə «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul edilməsini göstərməliyik.

Son dövrlərdə həyata keçirilən islahatların əsas məqsədi sığorta seqmentinin qloballaşan dünya sığorta bazarına inteqrasiyası prosesinin daha da sürətləndirilməsindən ibarət olmuşdur.

İslahatlar nəticəsində milli sığorta sisteminin inkişaf dərinliyi durmadan artır. İndi ölkəmizdə sığorta xidmətləri bazarı olduqca maraqlı və dinamik inkişaf mərhələsindədir. Hal-hazırda 2016-cı ilin yanvarına milli sığorta bazarının iştirakçılarının strukturu cədvəldəki kimi olmuşdur.

### **Cədvəl 1.**

#### **01.01.2016-cı il tarixinə sığortaçılar üzrə məlumat**

Fəaliyyət göstərən sığortaçıları	25
O cümlədən	
Milli sığortaçılar	21
Birgə sığortaçılar	4

O cümlədən	
Azərbaycan-İngiltərə	-
Azərbaycan-Türkiyə	2
Azərbaycan-İran	-
Azərbaycan-ABŞ	-
Azərbaycan-Rusiya	2
Broker kontorları	6

Göründüyü kimi, 2016-cı ilin əvvəlinə fəaliyyət göstərən sığorta operatorlarının 25 olmuşdur. 2000-ci illə müqayisədə onların sayı təxminən 50% azalmışdır. Hazırda sığortaçıların sayının azalmasını kəmiyyət parametrlərinin keyfiyyət parametrlərinə keçməsi kimi qiymətləndirmək olar.

Vurğulayaq ki, son dövrlərdə sığorta xidməti üzrə aparılan tənzimləmə və prudensial nəzarət tədbirləri nəticəsində sığorta penetrasiyası ildən-ilə artmışdır. Bu göstərici 1992-ci ildə 0,12% olduğu halda, 2016-cı ildə 5 dəfə artaraq 0,61% təşkil etmişdir. Əhalinin hər nəfərinə düşən sığorta mükafatı isə 1995-ci ildəki 0,74 manatdan 2016-cı ildə 45,7 manatdak yüksəlmişdir. Lakin Strateji Yol Xəritəsində göstərildiyi kimi, bütün bunlara baxmayaraq sığorta işinin inkişafı hələ ki, məqbul səviyyədə deyildir. Ölkəmizin milli sığorta potensialı mövcud durumla müqayisədə çox genişdir və perspektivdə əsas vəzifə sığorta operatorları arasında obyektiv rəqabətin yaradılması, bölgələrdə yerli sığorta maraqlarının reallaşdırılması üçün regional sığorta bazarlarının yaradılması, təkrarsığorta seqmentinin inkişafı, aqrar sığortanın dirçəldilməsi və bu kimi tədbirlər nəticəsində sığortanın yüksək səviyyədə davamlı inkişafını təmin etməkdən ibarətdir.

### ***1.2. Maliyyə xidmətləri bazarında sığortanın yeri və rolu***

Sığorta iqtisadi termin olmaqla, iqtisadi fəaliyyət sferalarının və cəmiyyətin inkişafında başlıca rol oynamaqla bazar iqtisadiyyatı kontestində özünü bu istiqamətdə daha aydın biruzə verməkdədir. Çünki müasir dövrdə sığorta real investisiya potensialının artmasına, ölkənin iqtisadi mənafeələrinin qorunmasına,

əhalinin və sahibkarların iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına daha geniş imkanlar açır.

Bəşəriyyətin inkişafına nəzər yetirdikdə aydın olur ki, məhz məhsuldar qüvvələrin inkişafı sığorta işinin formalaşmasını və tərəqqisi zərurətini yaratmışdır. Zər bir formasıyanın bünövrəsini istehsal münasibətləri və məhsuldar qüvvələrin üzvü vəhdətini əks etdirən ictimai istehsal üsulu təşkil etdiyi üçün məhsuldar qüvvələrin bilavasitə təsiri altında istehsal alətləri vasitəsilə biliyə, intellektə malik olan cəmiyyətdə toplanmış əmlakın və əmlak mənafelərinin qorunması sahəsində yeni əlaqələr sığorta münasibətləri yaranmağa başlamışdır. Kommersiya sığortası ilə əlaqədar tanıntılar ermaızdan 3000 il əvvələ, Babilstanda dəniz ticarəti dövrünə gedib çıxır. Eramızın 100-200-ci illərində Çin taçirləri də risklərdən qorunma üsullarını tətbiq etmişlər. VII əsrdən İslam iqtisadiyyatında da qarşılıqlı yardımlaşmanın bir sıra mexanizmləri özündə sığorta üsürləri daşımışdır. İndi də bir çox İslam ölkələrində «təkafül» adlanan, İslam sığortası mövcuddur. XV ərsdə İtaliyanın liman şəhərlərində sığorta aparılması kimi tarixi sənəd məlumatları var. XVI əsrin axırlarında İngiltərədə dəniz və çay gəmiçiliyinin sığortası təcrübəsi geniş yayılmışdı. Tacirlər sahibkarlar və sığortaçılar Londonun ətrafındakı barlarda toplaşib öz işgüzar tədbirləri qururdular. Bu obyektlərdən biri də Eduard Loydda məxsus olmuşdur. Məşhur Korporesiyasının adı da həmin Lyodun adından götürülmüşdür.

XVII əsrdən Britaniyada şəxsi sığorta inkişaf etməyə başlamışdır. O dövrdən XIX əsrin axırına qədər Avropada yalnız bu cür sığorta növləri var idi. Artıq XX əsrin əvvəllərindən etibarən sənaye çevrilişinin təsiri duyulmağa başladı. Nəticədə bütün bunlar yeni risklərin yaranmasına səbəb olaraq sığortanın yeni formalarına tələbat yaratdı. Bədbəxt hadisələrdən sığorta buxar qazanlarının istismarı üzrə sığorta, istehsalat qəzaları, oğurluq sığortası və s. bu kimi sığorta növləri təşəkkül tapdı.

Sənaye tərəqqi etdikcə sığortaya olan tələbat da artaraq yeni rabitə peykləri, kompüter texnologiyaları terrorçuluq kimi «yeni» riskləri də əhatə etməyə başladı.

Bütün bunlar o anlama gəlir ki, risklər yarandıqca sığorta müdafiəsinə tələbat da formalaşır.

Deməli, sığorta müəyyən risk baş verdikcə neqativ (mənfi) nəticələrin risk təsirinin aşağı salınmasının əsas metodudur. Vurgulamaq lazımdır ki, heç də bütün təhlükə və risklər sığortalanmır. Sığortanın reallaşması üçün baş verməsi ehtimal olunan risklər müəyyən cəhətlərə malik olmalıdırlar.

a) Riskin baş verməsi ilə dəyən zərərin miqdarı pulla ölçülən kəmiyyət olmalıdır. Məsələn, evin zədələnməsi, gəlirin itirilməsi və ya məsuliyyətin yaranması müəyyən bir konkret məbləğlə ifadə olunur.

b) Sığortaya qəbul olunmuş risklə bağlı baş vermiş küllü miqdarda hadisələr olmalıdır. Çünki, sığorta şirkəti təminatı ona görə verə bilər ki, o, itkiyə məruz qalma ehtimalı çox olan risklər üzrə zərər çəkmiş olsun. Riskə məruz qalma ehtimalı kiçik olduqda isə belə bir əməliyyat icra etmək çəmərsiz olardı, çünki bu halda fondada çox kiçik bir məbləğ toplanar, nəticədə hətta bir kiçik risk real baş verdiyi halda lazım olan sığorta ödənişinin həcmi yığılmış sığorta haqlarından çox olacaqdır.

c) Sığorta risklərinin digər bir xarakterik cəhəti budur ki, o heç bir gəlirlə deyil, yalnız dəymiş zərərlə bağlıdır.

v) Digər dəymiş zərərlərin təsadüfi olması ilə bağlıdır.

e) Riskin sığortalanması əsaslarından biri də onun ictimai təhlükəli əməlin nəticəsi olmamasıdır. Məsələn, qeyri-qanuni əməl və onun nəticəsi olaraq yaranmış zərər heç bir halda sığorta hadisəsi hesab edilə bilməz.

j) Sığorta kampaniyası tərəfindən tələb edilən sığorta haqqı əsaslı məbləğdə olmalıdır. Bu da sığorta olunmuş risklərə müəyyən limit qoyur. Tez-tez təkrarlanan risklərdən sığortalama daha yüksək sığorta haqqı tələb edir.

k) Nəhayət, sığortalanan riskin baş verməsi nəticəsində itki baş verdiyi üçün sığortalının zərər ehtimalı yaranmalıdır.

Sığorta riskləri özündə əmlak, məsuliyyət, iqtisadi, təbii hadisə risklərini birləşdirir. Əmlak riski - əmlakın daşqın, zəlzələ və sair hadisələrdən sığortalınması mümkünlüyüdür. Maliyyə riski – kredit-maliyyə, qiymətli



kağızlarla bağlı olan və ya onunla əlaqədar riskdir. İqtisadi risk isə qəbul olunmuş qərarların və ya icra edilən fəaliyyətin ehtimallığı nəticəsində dəyimiş zərərlərin mümkünlüyüdür. Məsələn, investisiya üzrə iqtisadi risk perspektivsiz azgəlirli obyektlərlə və ya qiymətli kağızlarla kapital yatırımları nəticəsində zərər görmək ehtimalıdır. Siyasi risk dövlət orqanları tərəfindən siyasi motivlər üzrə subyektləri təhdid edən riskdir. Siyasi risklər xüsusən hərbi əməliyyatları, xalq hərəkatlarını, valyuta əməliyyatlarını və sairənin qadağan edilməsi daxil edilir. Təbii risklərə isə quraqlıq, zəlzələ, subasma, sürüşmə və s. hadisələr aiddir.

Sadalanan risklər cəmiyyətə müəyyən zərərlər vura bilər. Zərərlər nəinki maddi, habelə mənəvi, fiziki formada ola bilər. Məhz ona görə də solum həmişə öz mənafelərinin müdafiəsinin ən səmərəli üsulu kimi risklərin tam sığortalanmasına can atır. Bununla əlaqədar ən müxtəlif məqsədlərə xidmət edən rəngarəng təşkilat formalı müxtəlif sığorta fondları yaradılır. Çünki sığorta pul fondları sığorta müdafiəsinin maddi əsasıdır. Nəzərə alaq ki, tarixən sığorta fondu ilk dəfə məhz natural formada yaradılmışdır. Pulun meydana gəlməsi ilə əldəqədar sığorta ehtiyatları yeni keyfiyyət kəsb etdi. Yəni sığorta fondu eyni zamanda pul formasında yaradılmağı başladı.

*İnkişafın müasir mərhələsində sığorta fondlarının formaları bunlardır:*

a) *Dövlət sosial sığorta fondları.* Bunlar fiziki və hüquqi şəxslərin məcburi ödəmələri hesabına yaradılır. Fondun resursları vətəndaşlar əmək qabiliyyətini itirdikdə, təqaüdə çıxdıqda və yaxud qanunvericiliklə müəyyən olunmuş digər hallarda istifadə edilir.

b) *Özünüsığorta fondları.* Bu fondlar təsərrüfatlarda könüllük əsasında yaradılır. Təsərrüfatlar topladıqları resursları gözlənilməz zərərləri kompensasiya etmək məqsədilə istifadə edirlər. Bu cür metod özünü adətən o zaman doğruldur ki, itkilərin baş verməsi əvvəlcədən məlum olmaqla həcmi çox böyük olmasın. Əgər itkilər həcmə çox böyükdürsə, onda təşkilatların yaratdıqları özünüsığorta fondlarının həcmi həmin itkilərin ödənilməsi üçün məqbul olmur.

c) *Sığortaçıların sığorta pul fondları*. Bu ehtiyatlar zərərlərin örtülməsi üçün ən əlverişli alətdir. Bu cür fondlar sığorta münasibətlərində iştirak edən klientlərdən sığorta etdirənlərdən yığılmış sığorta tədiyyələri hesabına yaradılır.

Kommersiya sığortası əsasən konüllük prinsipinə əsaslanır və sığorta operatorları tərəfindən həyata keçirilir. Əsas məqsədi müştərilərə sığorta xidmətlərinin göstərilməsi nəticəsində mənfəət əldə etməkdir.

Beləliklə, *bazar institutları şəraitində sığortanın milli iqtisadiyyatda rolu özünü aşağıdakılarda ifadə edir:*

a) Əməliyyatın və fəaliyyətin mənfi nəticəsində risk təsirinin maksimum azaldılmasında;

b) Zərərlərin tam və dolğun ödənilməsi hesabına əldə edilən iqtisadi sabitlikdə;

c) Sığorta ehtiyatlarının müvəqqəti azad pul resurslarının investisiya fəaliyyətində davamlı iştirakında;

d) Dövlət büdcəsi gəlirlərinin sığorta seqmentinin mənfəətinin bir hissəsi (mənfəətdən vergi) hesabına tamamlanmasında və s.

Beləliklə, sığorta təsərrüfat və sosial sferanın mühüm tərkib elementi, bazar infrastrukturunun ayrılmaz hissəsidir. O cəmiyyətin və təsərrüfat təşkilatlarının iqtisadi mənafeərini qorunmasını da müstəsna əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 8 dekabr 2016-cı il tarixli «Maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi»nə dair sərəncamında sığorta xidmətləri bazarının 2020-ci ilədək inkişafı nəzərdə tutulmuş və onun ÜDM-nin həcminə 125 mln.manat müsbət təsir göstərəcəyi proqnozlaşdırılmışdır.

### ***1.3. Sığorta seqmentində pul resurslarının formalaşmasının hüquqi əsasları***

Sığorta sferasında münasibətlər «Sığorta fəaliyyəti haqqında» AR Qanunu, Azərbaycan dövlətinin digər normativ hüquqi aktları və təsdiqlədiyi beynəlxalq müqavilələri, habelə Maliyyə Bazarlarını Nəzarət Palatasının normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənir (6).

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu sığorta sığortasının inkişaf etdirilməsinə, sığortalıların hüquq və mənafelərinin qorunmasına xidmət etməklə, sığortaçıların maliyyə davamlılığının təmin edilməsini, sığorta sferasında fiziki və hüquqi şəxslərin peşə fəaliyyəti (ekspert, aktual, broker fəaliyyətini) əsaslarını tənzimləyir, sığorta bazarında dövlətin səlahiyyətlərini müəyyən edir.

Sığorta sənədləşməsindən irəli gələn münasibətlərin nizamlanması üçün eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 50-ci (Sığorta) fəslində əsaslı müddəalar nəzərdə tutulmuşdur. (6).

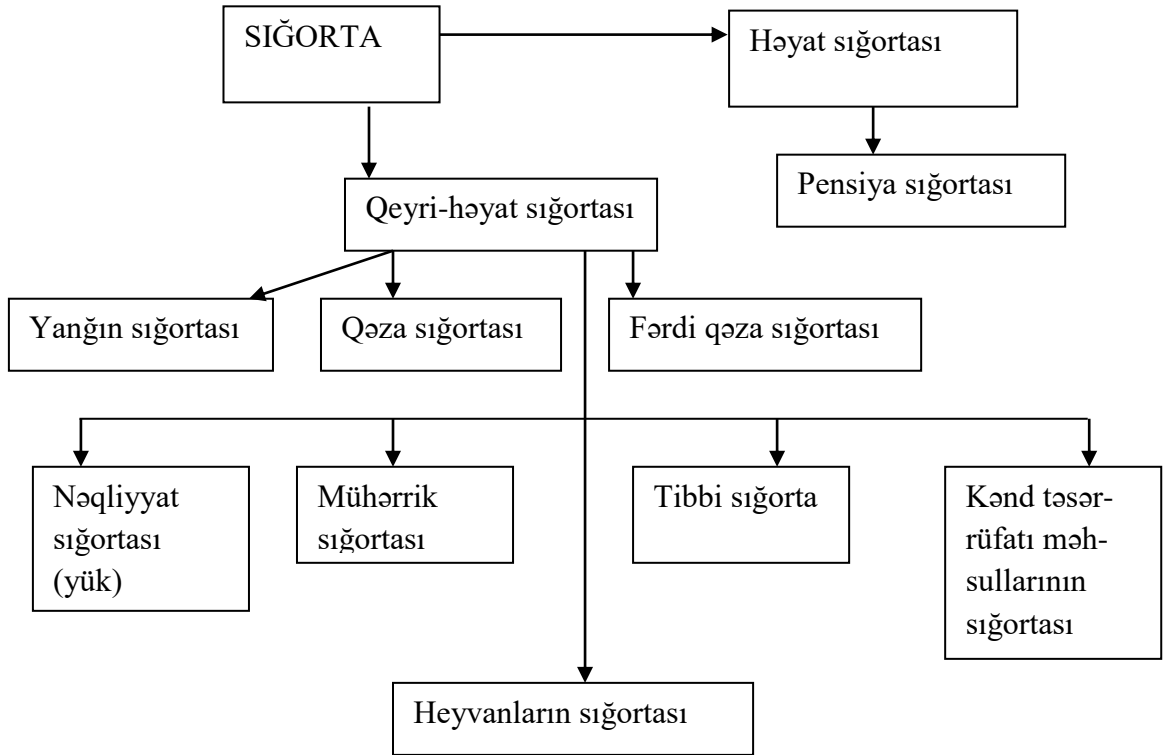
Mövcud qanunvericiliyə əsasən sığortanın işinin zəruri hesab olan müəyyən növləri məcburi qaydada aparıla bilər və bu cür icbari sığortaların tətbiqi Azərbaycan Respublikasının icbari sığorta qanunları ilə tənzimlənir. İcbari sığorta şərtlərindən irəli gələn münasibətlər uyğun icbari sığorta qanunları vasitəsilə nizamlanır. Hazırda ölkəmizdə icbari qaydada aşağıdakı sığortalar həyata keçirilir:

Milli Məclis deputatının statusu, nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyəti. Əhaliyə tibbi yardımın göstərilməsi və virus preparatlarını istehsal edən işçilərin dövlət icbari sığortası, hərbi qulluqçuların şəxsi sığortası, məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin şəxsi sığortası, icbari ekoloji sığorta, dövlət qulluqçularının sığortası», sərnişinlərin icbari sığortası, yangından icbari sığorta, xarici diplomatik nümayəndəliklərdə qulluq edən şəxslərin sığortası və s. həyata keçirilir.

Qeyd edək ki, Strateji Yol Xəritəsində ölkəmizdə icbari sığorta növlərinin inkişafına bundan sonra da diqqət yetirilməsi bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Çünki, mahiyyət etibarilə, icbari sığortanın tətbiqi bazarın oyanmasına, müştəri bazasının genişlənməsinə, sığorta mədəniyyətinin yüksəldilməsinə birbaşa təsir göstərir.

Biz sığortaya maddi və fiziki zərərlərin yumşaldılması və sığortalılara pul yardımını göstərilməsi ilə bağlı yenidən bölgü münasibətlərinin spesifik sferası kimi baxmışdıq. Bu cür münasibət sığorta prosesində səciyyəvi sığorta fondunun

formalaşması və istifadəsi zamanı sığortaçıları tam əhatə edir. Hər bir sığortalı isə sığorta tədiyyələrini ödəyir.



**Sxem 2. Sığorta sahələri və növləri üzrə fəaliyyət prosesi**

Bununla yanaşı, sığortanın təcrübi olaraq reallaşması üçün hər bir sığorta obyektinə üzrə konkret və fərdi sığorta əlaqələri çox vacibdir. Bu isə öz növbəsində yalnız qanunvericilik aktları və sığorta münasibətini tənzimləyəcək metodiki materialların vasitəsilə mümkündür. Başqa sözlə, iqtisadi fəaliyyət növü olan sığorta münasibətləri praktik olaraq icra zamanı hüquqi şəkil alır, hüquqi normalar müstəvisində həyata keçirilir.

Sığorta əlaqələrinin hüquqi nizamlanması sığortada iştirakçı olan tərəflərin hüquq məqsəd və vəzifələrini əhatə edir. Sığortada tərəflər dedikdə, hər şeydən öncə sığortaçı və sığortalılar başa düşülür. Bundan əlavə, sığortada digər hüquqi və fiziki şəxslər də iştirak edə bilirlər.

*Sığortanın icrası ilə bağlı bütün hüquqi münasibətləri əsasən, iki qrupa bölmək olar:* a) sığorta fondunun formalaşması və istifadəsi prosesini nizamlayan

hüquqi münasibətlər və b) sığorta seqmentinin təşkili, yəni sığortaçıların fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan hüquqi münasibətlər. Hər iki hüquqi proses qanunvericilik və digər hüquqi aktlarla nizamlanır. Göstərək ki, birinci qrup münasibətlər mülki hüququn sahələrini əhatə edirsə, ikinci qrup münasibət isə dövlət, maliyyə, vergi, cinayət, prosessual və sair hüquq sahələrini əhatə edir.

Biz, sığorta münasibətlərinə əsasən mülki hüquq müstəvisində baxmalıyıq. Mülki hüquq, yəni vətəndaş qanunverigiliyi vətəndaş hüququnun birbaşa subyektləri arasında yaranan əmlak və qeyri-əmlak münasibətlərini nizamlayır. Vətəndaş hüququn subyektləri qismində əhali və hüquqi şəxslər və eyni zamanda dövlət hakimiyyət strukturları çıxış edir. Vətəndaş hüququnun obyektləri kimi maddi qiymətlər pul, habelə intellektual əmək predmetləri çıxış edir.

Sığorta əlaqələrinin obyektləri qismində isə maddi və pul qiymətləri sahibkarlıq riskləri, həmçinin insanın həyatı, sağlamlığı və s. çıxış edir. Sığorta subyektləri isə özündə sığortada iştirak edən tərəfləri birləşdirir. Bütün bu göstərilənlər sığorta münasibətlərinin mülki hüquq sahəsinə aid olduğunu bir daha sübut edir.

Sığortada iştirak edən sığortaçı üzərinə müvafiq sığorta riski götürür. Buna uyğun olaraq sığorta işini edən müqavilədə qərarlaşmış halların baş verməsi vaxtı nəticələrin aradan götürülməsi üçün sığortalıya sığorta zərərini ödəmək vəzifəsini, başqa tərəf olan sığortalanan isə sığorta şirkətinə müəyyən olunmuş sığorta tədiyyələrini ödəmək və sığorta ilə bağlı digər fəaliyyətləri icra etmək öhdəliyini öz üzərinə götürür. Maliyyə xidmətinə görə sığortalı sığortaçıya müəyyən qədər pul ödəyir. Belə vəziyyət sığorta termininin mahiyyətindən qaynaqlanır ki, bu da sığorta tədiyyələrindən daxilolmalar hesabına sığorta fondunun yaranması üzrə münasibətlərdə ifadə olunur.

Sığorta edən strukturun vəzifələri çoxtərəflidir. Sığorta edənlər maddi qiymətliləri sığortaya qəbul etməkdən ötrü müvafiq obyektin sığorta qiymətləndirməsini həyata keçirir. Bundan sonra hesablanmış sığorta haqlarını alır və sığortalananlara sığorta polisini verirlər. Sığorta hadisələrinin baş verdiyi an sığorta aktları tərtib edir, onun baş vermə səbəblərini və şəraitini, zərərin həcmi

və sığorta ödənişini məhkəmə yolu ilə günahkar şəxslərdən tələb edir. Şəxsi və məsuliyyət sığorta üzrə də sığortaçı müvafiq fəaliyyəti həyata keçirir.

Sığortalı da öz növbəsində sığortaçıya ərizə verir (kəonüllü sığortada), sığorta haqlarının birdəfəlik, yaxud mütamadi ödəyir, sığortaçıya lazımı informasiyanı verir, sığorta polisini qoruyub saxlayır və s. Sığorta hadisələri olduqda sığortalılar bu barədə mütləq sığortaçıya məlumat verməlidir.

Sığorta işində hüquqi münasibətlər müqaviləsiz və müqavilə ilə ola bilər. Hüquqi münasibətlər elektron və yazılı formada ola bilər.

Kəonüllü sığorta müqavilələrin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar rəsmən ikitərəfli qaydada və bəzən çoxtərəfli qaydada başlanılır. Şəxsi sığortada sığorta məbləğini alan şəxs həm sığortalanan, həm sığorta olunmuş, həm də sığorta olunanın qanuni vərəqəsi ola bilər. Sığorta müqaviləsinin bağlanması prosesində kəonüllülük prinsipi tam mənada sığortalıların arzusundan asılıdır. Yəni burada önəmli olan sığorta olunanların arzusu, istəyi və iradəsidir.

Sığorta polisi təkcə mülkiyyətçilərlə deyil, eyni zamanda əmlak sahibləri ilə də aparıla bilər.

Çünki həm sığortalı, həm də sığortaçı sığorta hüququ prosesində iştirak etməklə hüquqi səlahiyyətlərə malik olmalıdırlar. Sığortaçı təşkilatın müvafiq Nizamnaməsi və lisenziyası sığorta fəaliyyəti üçün əsas olmalıdır. Sığortalı öz mülki statusu və yaşına uyğun sığorta müqaviləsinə daxil olmaq üçün hüquq səlahiyyətlərinə malik olmalıdır. Bundan əlavə sığortalılar sığorta tədiyyələrini ödəmək üçün kifayətli sabit gəlir mənbələrinə sahib olmalıdırlar. (3).

Sığortanın göstərilən bu məsələləri qəbul olunmuş müvafiq qanunvericilik aktları ilə tənzimlənilir. İcra hakimiyyətinin sığorta nəzarətinin hüquqi formasını və funksiyalarını dövlət hüququ tənzimləyir. Hal-hazırda sığorta hüququnun əsas mənbələrinə aiddir: «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası», «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Qanun, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müvafiq fərmanları, sərəncamları, habelə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərar və sərəncamları.

Azərbaycanda sığorta bazarı 25 il ərzində böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Sığorta xidmətləri bazarına həm daxili, həm də xarici faktorların təsiri vardır. Bu faktorların əsasını müsbət dəyişikliklər təşkil edir.

Ölkəmizdə 5 yanvar 1993-cü il tarixli ilk «Sığorta haqqında AR Qanununun qəbul edilməsi sığorta bazarında durumu köklü surətdə dəyişməklə sığorta fəaliyyətinin aparıcı parametrləri və onun icra formaları dəqiq müəyyən olundu. Bu qanun öz vəzifəsini – ölkədə sığorta sferasının formalaşmasını başa çatdırdı.

26 dekabr 2007-ci ildə köhnə qanunlardan xeyli fərqlənən «Sığorta fəaliyyəti haqqında» yeni Qanun qəbul edildi. Bu qanuna istinad olunaraq ölkəmizin milli müğaorta xidmətləri bazarında fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərində aparılan sığorta xidmətləri işinin beynəlxalq standartlara uyğun inkişaf etdirilməsi baxımından daha geniş potensial imkanlar yaranmışdır.

Sığorta xidmətləri bazarının inkişafını tənzimləyən başlıca amillərin milli bazarın güclü iqtisadi potensiala sahib olmasından, sığorta şirkətlərinin tədiyyə sabitliyinin təmin edilməsindən, keyfiyyətli sığorta xidmətlərinin çeşidindən, bu seqmentdə peşəkar mütəxəssislərin hazırlanmasından, eyni zamanda sığorta münasibətlərini nizamlayan qanunvericilik əsaslarının mövcudluğundan, inkişaf etmiş, bazarlar üzrə təcrübəsinin daxili bazara adaptasiya olunmasından, həmçinin sığorta xidmətləri bazarının dövlət nəzarətindən ibarət olduğu nəzərə alınaraq Bazarların Nəzarət Palatası tərəfindən bir sıra məqsədli tədbirlər planı həyata keçirilir. Məhz belə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində ölkəmizin sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri əvvəlki dövrlə müqayisədə xeyli tərəqqi etmişdir.

Müasir dövrdə milli sığorta xidmətləri sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması üçün daha böyük imkanlar yaranmış və bu da öz növbəsində milli sığorta xidmətləri bazarının inkişafına öz töhvəsini göstərmişdir. (7).

## II FƏSİL. SİĞORTA SİSTEMİNİN İNKLYUZİVLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ PROSESİNDƏ RESURSLARIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

### *2.1. Milli sığorta sferasının potensial resurs bazasının yaradılması və istifadəsi xüsusiyyətləri*

Sığorta orqanları digər sahibkarlıq orqanları kimi öz fəaliyyətlərindən məqbul qazancı əldə etməlidirlər. Sığorta orqanı tərəfindən sığorta qanunları ilə qadağan edilməmiş başqa bir fəaliyyətin icrası nəticəsində əldə etdiyi resurslar üzrə toplanmış məbləğ sığorta şirkətinin gəliri adlanır.

*Müasir praktikada sığortaçıların gəlirinə bunlar aid edirlər:*

- Sığorta tədiyyələri üzrə gəlirlər;
- Sığorta fəaliyyəti üzrə digər gəlirlər;
- Sair əməliyyatlardan olan gəlirlər.

*Sığorta tədiyyələri üzrə gəlirlər aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur:*

- Sığorta polislərinə əsasən sığorta tədiyyələri üzrə gəlir, sığorta haqlarından, sığorta ehtiyatına daxil edilən vəsaitlər və təkrar sığortaya ötürülən sığorta haqlarını nəzərə almaqla yenidənsığorta;

- Sığorta ehtiyatlarının geri qaytarılan məbləği;
- Komissiyon birdəfəlik mükafatlar və tantiyəmələr;
- Təkrar sığortaçıları tərəfindən sığorta məbləğləri və ödənişlər üzrə payların bölüşdürülməsi;
- İcbari tibbi sığorta üzrə işlərin icrasına yönəldən vəsaitlərin qənaəti.

*Sığorta fəaliyyətindən təsnifat üzrə əldə olunan sair gəlirlərə aşağıdakılar daxildir:*

- Sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsindən əldə olunan gəlirlər və mənfəət;
- Mükafat deposuna hesablanan faizlərin məbləği;
- Reqress üzrə məbləğlər;
- Sair gəlirlər.

*Təsnifata görə digər fəaliyyətlərdən formalaşan sair gəlirlərə aşağıdakılar daxildir:*



- Əsas vəsaitlər və digər aktivlərin satışından əldə olunan gəlir;
- İcarə haqları;
- Debitor borclar üzrə yaranmış məbləğ;
- Hesabdan birbaşa silinən kreditor borcları;
- Sığorta qanunu ilə qadağan olunmamış sair fəaliyyətdən əldə olunan sair gəlirlər.

25 dekabr 2007-ci il tarixli «Sığorta fəaliyyəti haqqında» AR Qanunu sığortaçının bank, istehsal və ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olması imkanlarını qadağan etmişdir.

Müasir təsnifatın əsasında sığorta operatorunun gəlirlərinin qruplaşmasının aşağıdakı variantlarını müəyyən etmək mümkündür.

*Gəlirlərin mənbələrindən asılı olaraq, sığorta orqanlarının gəlirlərini əsasən 3 qrupa bölürlər:*

- a) birbaşa sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər;
- b) birbaşa investisiya fəaliyyətlərindən əldə olunmuş gəlirlər;
- c) birbaşa sığorta əməliyyatları ilə bağlı olmayan fəaliyyətlərdən əldə olunan gəlirlər.

Sığorta əməliyyatları üzrə gəlirlər sığortaçının gəlir əsasını və eləcə də sığorta fondunun təşkilinin mühüm şərtlərini tamamlayan başlıca mənbələrdən biridir. Bu gəlirlərin tərkibində aşağıdakıları qeyd etmək olar:

*1) Sığorta mükafatları:*

- a) birbaşa sığorta əsaslı sığorta mükafatları;
- b) birgə əsaslı sığorta şərtlərinə uyğun əldə edilən sığorta mükafatları;
- d) təkrar sığorta tələblərinə uyğun olaraq əldə olunan sığorta mükafatları;
- c) təkrar sığorta üzrə qazanılan məbləğlər;
- e) birdəfəlik komission broker mükafatları.

Sığortalama işindən əldə edilən gəlirlərin əsas elementini sığorta mükafatları təşkil edir. Sığorta haqqı sığorta xidmətinin realizasiya qiyməti hesab olunur.

Sığorta qurumları tərəfindən sığorta haqlarının toplanması bir sıra obyektiv faktorlarla müəyyən olunur. Bunlara konyuktura şəraiti, inflyasiyanın səviyyəsi,

qanunvercilik baza, vergi sistemi, sığorta bazarının rəqabətlik səviyyəsi, bank faizlərinin dinamikası, sosial müdafiə sisteminin inkişaf səviyyəsi və başqalarını aid etmək olar. Bu amillərin təsiri sığorta biznesinə daxil olan sığorta haqları axınına artırır və ya azaldır.

## Cədvəl 2.

### 2000-2016-cı illərdə milli sığorta bazarı üzrə

#### sığorta haqları

min.AZN

	2000	2005	2007	2010	2016
Könüllü sığorta növləri, o cümlədən	13040,2	76820,0	126984,2	136459,0	318691,7
Həyat sığorta	1911,4	13110,0	23724,8	38388,0	115602,9
Əmlak sığortası	96,0	110,0	86,3	67,3	
Mülki məsuliyyət sığortası	2432,8	13600,0	28673,1	24104,6	22374,8
İcbari sığorta	2478,3	5740,0	21012,8	49615,4	167382,5
Yekun	15518,5	82560,0	147997,0	186075,3	486074,3

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, hər il sığorta haqlarının toplanmasında artım olmuşdur. Lakin 2008-ci ildə başlayan və mahiyyət etibarilə nəticələri 2010-cu ildən görünən dünya maliyyə böhranı milli sığorta bazarının inkişaf tempinə də mənfi təsir göstərmişdir. Belə ki, sığorta tədiyyələrində 2007-ci ildə 2000-ci illə müqayisədə 15 dəfəyə yaxın artım, 2010-cu ildə isə 2007-ci illə müqayisədə 22,1% və ya 41,26 mln.manat artım qeydə alınmışdır. 2016-cı ildə isə 2010-cu ilin yekunu ilə müqayisədə 300,5 mln.manat artım müşahidə edilmişdir.

Sığorta tədiyyələrinin strukturunda könüllü sığorta sinifləri üzrə sığorta tədiyyələrinin həcmi daha böyükdür. Belə ki, 2000-ci ildə bu cür könüllü sığorta növləri üzrə yığım ümumi məbləğin 85%-ni təşkil etdiyi halda, 2010-cu ildə 76,5%-i, 2016-cı ildə isə 63,3%-ni təşkil etmişdir. Bu müddət ərzində bəzi icbari sığorta üzrə qanunların qəbulu və icrası nəticəsində onun da məcmu sığorta

haqlarının strukturunda payı artmışdır. Belə ki, 2010-cu ildə icbari sığorta növləri üzrə yığım məcmu yığımın 16%-ni təşkil etdiyi halda, 2016-cı ildə isə 36,7%-ə qalxmışdır. Göstərək ki, könüllü sığorta növlərinin tərkibində əmlak sığortası sinifləri daha çox (2016-cı ildə 38,7%), şəxsi (2016-cı ildə 25,6%) və məsuliyyət sığortası (2016-cı ildə 23,0%) isə az xüsusi çəkiyə malikdir.

Sığorta orqanı ümumi riskin konkret payını qəbul edərək sığorta mükafatının uyğun hissəsini əldə edərək təkrar sığorta aləti vasitəsilə sığorta proseslərinə cəlb olunması, onun sığorta işindən alınan gəlirin mənbəyi olan təkrar sığorta tədiyyələrini artırmağa imkan verir. Bazarda təkrar sığortanın inkişaf tempi səviyyəsindən asılı olaraq təkrar sığorta etdirən kimi iştirak edən sığorta operatoru sığorta hadisəsinin baş verməsi vaxtı təkrar sığortaya təqdim edilən risklər üzrə dəymiş zərərlərə görə ödəniş əldə edərək öz gəlir mənbəyini genişləndirmiş olur.

Sığorta müdafiəsinin göstərilməsi ilə yanaşı, sığorta orqanı vasitəçi funksiyasını da yerinə yetirir. Məsələn, riskin təkrar sığortaya verilməsi sxemində birinci sığortaçı təkrar sığortaçıya riski təklif etdiyi üçün komission mükafatı əldə edir. Yəni sığort orqanı hər hansı bir riski digər sığorta orqanına təqdim etdikdə komissiya və broker mükafatlı qazanmış olur.

İnvestisiya əməliyyatlarından əldə edilən gəlirlər. Sığorta operatorlarının investisiya fəaliyyəti bilavasitə sığorta ilə bağlı deyil. O, sığortalıların sığorta tədiyyələrinin kapital qoyuluşu aləti kimi istifadə olunmasına əsaslanır. Konkret zaman ərzində sığortaçının ixtiyarında qalan sığorta tədiyyələri müəyyən olunmuş normativ üzrə investləşir və sığorta orqanına investisiya mənfəəti gətirir. Sığorta işində investisiya əməliyyatları dedikdə, qüvvədə olan sığorta normativlərinə əməl etməklə daha yüksək gəlir əldə edilməsi üçün sığortaçının xüsusi vəsaitinin və sığorta resurslarının etibarlı yerləşdirilməsi başa düşülür.

İnvestisiya imkanının reallaşdırılması baxımından həyatın uzunmüddətli sığortası üzrə rezervlər daha əlverişli olurlar, çünki bu resurslar uzun müddət kəsimdə sığortaçının sərəncamında olurlar.

İnvestisiyalardan əldə olunmuş gəlirlər bank depozitləri üzrə faizlərdən, qiymətli kağızlar üzrə dividendlərdən və daşınmaz əmlak üzrə daxilolmalardan

ibarətdir. Sığortaçının investisiya qazancı mühüm gəlir mənbəyidir. Sığorta bu gəlir hesabına müştərilərinə əlavə keyfiyyətli xidmət təklif edir, sığorta işi üzrə mənfəət nəticələri ötürərək aradan qaldırır.

Növbəti gəlir istiqaməti digər gəlirlər kateqoriyasıdır.

Bu gəlirlərə aiddir:

- a) depo tədiyyələrə hesablanan faiz məbləğləri;
- b) repress qaydasında ədə edilmiş gəlirlər;
- c) əsas fondlar, maddi dəyərlilər və sair aktivlərin yerləşdirilməsindən əldə olunan gəlirlər;
- d) icarə üzrə əldə olunan gəlirlər;
- e) sığorta rezervlərinin qaytarılma məbləği;
- k) konsultasiya, tədris reklam və sair gəlirlər.

Təkrar sığorta polisinin imzalanması zamanı təkrar sığorta etdirənin (sudentin) natamam və ya tam miqyasda yenidən sığorta haqqını depozitə yatırması üzrə şərtlər müşahidədən keçirilir. Müqavilənin müddətinin başa çatması və sığorta riskinin baş verməməsi zamanı tədiyyələr depoya əlavə edilən faizlər ilə birlikdə təkrarsığortaçıya təqdim olunur.

Sığorta orqanı mülki qanunvericilik üzrə müştərinin marağını təmin etmək və eyni zamanda sığorta hadisəsində günahlı olan fərdə qarşı repress iddiasını etmək hüququna malikdir. Vəsaitin repress qaydasına müvafiq olaraq daxil edilməsi sığorta şirkəti tərəfinən öhdəliklərin icra edilməsindən sonra həyata keçirilir. Bununla yanaşı, sığorta şirkətinin sığorta ödənişlərinin icrası üzrə xərcləri kompensasiya olunur.

Sığorta şirkətləri öz təsərrüfat fəaliyyətində istifadəsiz əsas fondları və vəsaitləri realizə etmək hüququna malikdirlər. Bu zaman gəlir satışdan əldə alınan mədaxil ilə məxaricin məbləği üzrə artırılmış əsas vəsaitlərin qalıq dəyəri arasında olan fərq kimi hesablanır. Sığortaçıya məxsus olan əmlak da öz növbəsində icarəyə verilə bilər. Belə halda da icarə haqqı müvafiq gəlir mənbəyinə çevrilir.

Sığorta orqanlarında sığorta ehtiyatlarının geri qaytarılması xüsusi hesablamalar yolu ilə həyata keçirilir. Bu sığorta rezervlərinin azaldılma məbləğidir.

Sığorta orqanlarının gəlir istiqamətlərindən biri də konsultativ və məsləhət işlərinin görülməsi və tədrisidir. İxtisaslaşmış heyəti olan sığorta orqanı risk menecmenti və proqram təminatının tərtib olunması üzrə xidmətləri icra edir və kadrların təhsil almasını və savadlanmasını həyata keçirir.

*Sığortaçının xərcləri.* Sığorta operatorları öz fəaliyyətində konkret xərcləri həyata keçirir. Başqa sözlə, sığorta müdafiəsinin təmin edilməsi müəyyən məsrəflərlə müşayiət olunur. Nizamnamə fəaliyyətinin icrasına yönəldilən ə mühasibat hesabatında konkret əksini tapan məsrəflər sığorta operatorunun xərcləri adlanır.

Qeyd etdiyimiz kimi sığorta orqanlarının xərcləri bilavasitə sığorta müdafiəsi və eyni zamanda sığorta işinin təşkili ilə bağlıdır. *Bu baxımdan sığorta orqanının xərcləri göstərilən qruplar üzrə təsnifləşdirilir:*

*A) sığorta ödənişlərinin və sığorta məbləğlərinin icrasına çəkilən xərclər:*

- a) sığorta ödənişlərinin verilməsi;
- b) sığorta məbləğlərinin verilməsi;
- c) alış məbləğlərinin verilməsi.

Sığorta məbləğlərinin və ödənişlərinin icrası xərcləri sığorta işinin ekvivalentlik prinsipinə əsaslanmaqla ümumi məsrəflərin 70-80%-ni təşkil edir.

Növbəti cədvəldə sığorta operatorları tərəfindən sığortalılara ödənilən sığorta ödənişlərinin miqyası və strukturu verilmişdir. Bu mühüm göstərici sığorta münasibətlərində tərəfdaşların öz öhdəliklərini necə icra etməsini, bazarın durumunu, ayrı-ayrı sığorta növləri üzrə zərərlik məbləği dərəcəsini, bazarın il ərzində gördüyü zərəri, sığorta orqanlarının ödəniş qabiliyyətini xarakterizə edir.

**Cədvəl 3.****2000-2016-cı illərdə milli sığorta bazarı üzrə****sığorta ödənişləri****min AZN**

	<b>2000</b>	<b>2005</b>	<b>2007</b>	<b>2010</b>	<b>2016</b>
Könüllü sığorta növləri, o cümlədən	3326,0	17070,0	29217,6	50167,1	179435,3
Həyat sığorta	254,3	5050,0	11721,5	22126,2	90969,8
Əmlak sığortası	2999,3	11620	16779,8	26023,7	25355,6
Mülki məsuliyyət sığortası	72,4	400,0	716,3	2017,2	547,4
İcbari sığorta növləri	1203,6	2040,0	7553,4	18185,2	57815,3
Yekun	4529,6	19110	36771,0	68352,3	237250,6

Təhlildən görünür ki, sığorta ödənişlərinin həcmi 2000-ci illə müqayisədə 2010-cu il hesabatında təxminən 15,2 dəfəyə yaxın artmışdır. Bu tendensiyanı əlbəttə ki, məqbul hal hesab etmək olar. Çünki, son illərdə daha çox sığorta tədiyyəsi, daha çox sığorta polisi, daha çox sığorta predmeti, daha çox sığorta hadisəsi demək olduğundan sığorta mükafatlarının artımı, həm də sığort məbləğlərinin artacağını planlaşdırmağa əsas verir. Belə zaman təbii ki, daha çox sığorta riskinin baş verməsi daha çox sığorta ödənişlərinin verilməsinə gətirib çıxarır.

Məcmu sığorta ödənişlərinin strukturunda könüllü sığorta sinifləri üzrə ödənişlər icbari sığorta növlərlə müqayisədə xeyli üstünlük təşkil edir. Çünki, 2000-ci ildə sığorta ödəmələrinin tərkibində könüllü və icbari siniflər üzrə sığorta ödənişləri uyğun olaraq 75,4% və 24,6%, 2005-ci ildə 88,3% və 11,7%, 2007-ci ildə 78,5% və 21,5%, 2016-cı ildə isə 75,5% və 24,5% olmuşdur. Könüllü sığorta sinifləri üzrə sığorta ödənişlərinin əsas hissəsi əmlak sığortası növlərinin payına düşür. Çünki bu göstərici 2000-ci ildə 58,6% təşkil etdiyi halda, 2010-cu ildə 38,7% təşkil etmişdir. Həyat sığorta üzrə bu rəqəm müvafiq olaraq 2000-ci ildə 5,6%, 2016-cı ildə isə 37,8% olmuşdur. Lakin eyni zamanda məsuliyyət sığortası

üzrə xeyli azalma baş vermişdir. Belə ki, 2000-ci ildə əsas məsuliyyət sığortası növləri üzrə sığorta ödənişi 8,2% olduğu halda, 2016-cı ildə 0,2% olmuşdur.

Təhlil materiallarından göründüyü kimi, müxtəlif sığorta növləri üzrə sığorta məbləğləri və ödənişlərinin dinamikası rəngarəngdir. Sığorta ödənişləri sırf risklərin baş verməsi ehtimalı ilə əlaqəli olduğu üçün bu göstərici üzrə heç də hər zaman artım dinamikası müşahidə edilməyə də bilər. Yəni sığorta tədiyyələrinin ilbəil artımı qeyd olunursa, sığorta orqanları, sığorta bazarının iştirakçıları əgər bir tərəfdən daha çox müqavilə bağlamağa, xeyli sığorta mükafatı toplamağa çalışırlarsa, digər tərəfdən ziyanla nəticələnə biləcək risklərin qarşısını almaq üçün tədbirlər kompleksi gördüklərindən sığorta ödəmələrinin məbləği artmaya da bilər. Belə tədbirlər sırasında sığorta şirkətləri sığorta haqları hesabına preventiv fondlar yaratmaqla, bu cür fondlara cəmləşən resursları hesabına təhlükəsizlik, o cümlədən, yangınsöndürmə qurğularının quraşdırılması işlərinin, zərərlərin minimallaşdırılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi və s. Bu kimi prosesləri həyata keçirirlər.

*B) Sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması ilə əlaqədar xərclər:*

- həyat sığortası üzrə texniki ehtiyatların yaradılması;
- riskli sığorta növləri üzrə yaradılan ehtiyatlar.

*C) Əvvəlcədən xəbərdaredici tədbirlərin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar xərclər:*

- aqrotexniki tədbirlərə çəkilən xərclər;
- zootexniki tədbirlərə çəkilən xərclər;
- sair xərclər.

*D) Sığorta işinin aparılması ilə əlaqədar xərclər.* İdarəetmə xərcləri ümumi xərclərin 10-30%-ni təşkil edir. Bu cür xərclərə daxildir:

- *Akviziasiya xərcləri.* Akviziasiya məsrəflər dedikdə yeni sığorta növlərinin bağlanması ilə əlaqədar məsrəflər başa düşülür. Adətən yeni sığorta polisləri tətbiq edildikdə akviziasiya xərcləri xeyli yüksək səviyyədə olur.

- *İnkasso məsrəfləri*. İnkasso xərcləri əsasən, sığortalılara göstərilən xidmət məsrəfləri olub, sığorta agentlərinə ödənilən komission haqları şəklində çıxış edir. Beləliklə, inkasso məsrəfləri əsasən əmək ödənişi məsrəflərindən ibarətdir.

- Ləğvetmə və ya likvidasiya xərcləri. Ləğvetmə xərcləri dedikdə, sığorta riskinin aradan qaldırılması ilə bağlı xərclərin məcmusu başa düşülür. Belə xərclərə ekspertlərin sığorta riski baş verdiyi məkana getməsi ilə əlaqədar olan yol-nəqliyyat xərcləri, bu hadisə ilə bağlı hüquq-məhkəmə məsrəfləri, post-teleqraf xərcləri, ekspertlərə üzrə ödənilən ezamiyyə xərcləri və s. xərclər aiddir.

- Birbaşa idarəetmə xərcləri. Bu cür xərclər isə inzibati işçilərin əmək haqqı xərclərinə və inzibati-təsərrüfat üzrə xərclərə bölünür.

Sığortaçının məsrəfləri tam şəkildə sığorta xidmətinin dəyərini təşkil edir. Sığorta məhsulunun və xidmətinin maya dəyəri dedikdə, həmin xidmətlərin hazırlanmasına çəkilən kompleks xərclərin məcmusu başa düşülür. Bu kontekstdə maya dəyəri anlayışı geniş və dar anlamda izah edilə bilər. Geniş mənada maya dəyəri izah edildikdə sığortaçının bütün xərcləri, yəni sığorta məbləğlərinin verilməsinə çəkilən məsrəflər, sığorta ehtiyatlarının formalaşmasına çəkilən xərclər, qabaqcadan xəbərdaredici tədbirlərə çəkilən məsrəflər və idarəetmə məsrəflərinin məcmusu başa düşülür.

Maya dəyəri anlayışı dar mənada qeyd edildikdə isə ancaq sığorta işinə çəkilən xərclər başa düşülür. Çünki bu eyni zamanda sığorta maya dəyərinin təhlili baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sığortaçılarda maya dəyəri dedikdə bir manatlıq sığorta mükafatına düşən idarəetmə xərcləri nəzərdə tutulur. Maya dəyəri göstəricisi hesablanması aşağıdakı kimidir:

$$M = X/G$$

Burada, M - maya dəyərinin, X - illik idarəetmə xərclərini, G – il ərzində müvafiq sığorta növü üzrə bütün daxilolmaları əks etdirir.



## ***2.2. Maliyyə resurslarının SWOT təhlili əsasında sığorta şirkətlərinin iqtisadi fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi***

Maliyyə nəticələri bir qayda olaraq şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin son yekununu ifadə edir. Sığorta sistemində maliyyə nəticələri ənənəvi olaraq müəyyən müddət ərzində gəlir və məsrəflərin müqayisə olunmasına əsasən müəyyən edilir. Yəni maliyyə üzrə nəticə sığorta xidmətlərinin satışında əldə edilən gəlir ilə bu müddət ərzində icra olunan xərclər arasında yaranan fərq şəklində müəyyən olunur. Bu qayda sığortaçıların mədaxilinə vergi tətbiqi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyə nəticələrinin müəyyənləşdirilməsində tətbiq olunur.

Sığorta operatorları fəaliyyətinin maliyyə yekunları mütləq və nisbi göstəricilərin geniş çeşidinin təhlili və onların əhatəli təhlili vasitəsilə tədqiq edilə bilər.

Faktiki göstəricilərin planlaşdırılmış göstəricilərlə müqayisə olunması büdcələşdirmənin tərtib olunması vasitəsilə müəyyən edilir. Büdcə göstəricilərinin təhlil edilməsi sığorta orqanlarının daxili audit xidmətinin vəzifsidir.

*Mütləq göstəricilərə əsasən aşağıdakıları aid etmək olar:*

a) *İmzalanmış müqavilələrin sayı.* Sığorta operatorunun çantası və sığorta miqyasının əhatə olunması səviyyəsinin, sığorta bazarı xidmətlərinə olan tələbin, sığorta orqanının sığorta bazarındakı mövqeyinin xarakteristikası üçün tətbiq olunur. Bu zaman məlumatlar dinamikada öyrənilir.

b) *Sığorta təminatının ödənilməsi.* İcra edilmiş məsuliyyətin və sığorta şirkətinin ödəniş qabiliyyətinin faktiki səviyyəsini xarakterizə edir. Bu göstərici hesabat ilinin müvafiq zərərlik səviyyəsindən bilavasitə asılıdır. Belə təhlil zamanı faktiki ödənişlərin proqnoz ödənişlərdən kənarlaşması və bu kənarlaşmanın səbəbləri tədqiq olunur.

c) *Sığortalanmış obyektlərin sığorta məbləği.* Sığorta məbləğləri faktiki olaraq sığortaçılar tərəfindən qəbul edilmiş məsuliyyətin həcmi xarakterizə edirlər.

d) *Daxil olmuş sığorta mükafatlarının həcmi.* Sığorta orqanı tərəfindən iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş cari maliyyə

resurslarının ölçüsünü ifadə edir. Dinamika səviyyəsi, növlər üzrə həyata keçirilir. Sığorta tədiyyəsinin artım tempi operatorun ödəniş artımından asılı olaraq öyrənilir, səbəb, nəticə və amillər araşdırılır.

e) *Gəlir və xərclərin həcmi*. Bunlar dinamika üzrə nəzərdən keçirilir. Azalma və artımın tərkibi, strukturu və ona təsir edən amillər dərinlən tədqiq edilir.

k) *Sığorta ehtiyatlarının məbləği*. Sığorta orqanlarının ödəniş səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq olunur. Onların dinamikası, quruluşu, tərkibi, məsuliyyətinin həcmi və strukturu nəzərdən keçirilir.

*Maliyyə nəticələrini ifadə edən nisbi göstəricilər xeyli rəngarəngdir. Bunlara aid edilir:*

a) *Rentabellik göstəricisi*. Sığorta təşkilatı üzrə ümumilikdə və onun müxtəlif sığorta xidmətləri üzrə hesablanır. Sığorta şirkətinin rentabelliği mənfəətin nizamnamə kapitalına və yaxud bilavasitə sığorta fəaliyyəti üzrə gəlirlərin məbləğinə olan nisbətə müəyyənləşdirilir. Sığorta növü üzrə rentabellik göstəricisi sığortanın konkret növünə əsasən əldə edilmiş mənfəətin məhz növ üzrə yığılmış sığorta tədiyyələrinin məbləğinə olan nisbətə müəyyən edilir. Sığortaçının rentabelliği eyni zamanda sığorta ilə əlaqədar olmayan fəaliyyətin yekunlarının uçota alınması yolu ilə də təyin olunur. Aktivlərin ümumi rentabelliği xalis gəlirin müvafiq aktivlərin orta illik dəyərində olan nisbətində əsasən müəyyənləşdirilir. İntestisiyaların rentabelliği isə investisiya gəlirinin sığorta rezervlərinin məbləğinə olan nisbətə hesablanır.

b) *Konkret sığorta xidmətləri* və sığorta növü üzrə ödənişlər üzrə normativlər. Tarifdə fiksə olunmuş ödəniş normativləri ilə sığorta tədiyyələri üzrə faktiki ödənişlər səviyyəsinin müqayisə edilməsi ilə öyrənilir.

c) *Xərclərin səviyyəsi*. Sığorta orqanının xərcləri toplanmış sığorta tədiyyələrinin məbləği ilə müqayisə edilir. Zərərlik üzrə əmsal sığorta ödənişləri və xərclərinin yığılmış tədiyyə məbləğinə olan nisbəti yolu ilə müəyyən edilir. Əlavə xərclərin həcmində səviyyəsi komissiyon haqlarının sığorta ödənişlərinin məbləğinə olan nisbəti şəklində ifadə olunur.

d) *Gəlir*. Qeyri-sığorta fəaliyyəti üzrə əldə olunan mədaxilin sığorta fəaliyyətindən əldə edilən mədaxil ilə müqayisə edilməsi.

Sığorta orqanının mənfəət və zərərlər üzrə hesabatı sığorta şirkətinin balansına daxil olan və hesabat ili 6 aydan sonra nəşr olunan hesabat formasıdır. Belə mühasibat sənədlərində əks edilən məlumatlar maraqlı tərəflərin hər biri üçün zəruridir. Bu cür məlumatların sadə, şəffaf və aydın olması sığorta müdafiəsinin sosial yönümlülüyünə əsaslanır və klientlər üçün sığorta orqanının maliyyə vəziyyəti üzrə zəruri məlumatların əldə olunmasına şərait yaradır. Bəzi sığorta operatorları nəşr edilmiş maliyyə-iqtisad fəaliyyətinin başlıca göstəricilərindən reklam üçün istifadə edirlər. Maliyyə-iqtisadi nəticələr haqqında hesabatlar forması sığorta fəaliyyəti üzərində nəzarət edən qurumların təlimatlarına müvafiq olaraq dövrü olaraq dəyişikliklərə məruz qalırlar və təkmilləşirlər.

Hesabatın «Sığorta tədiyyələri (mükafatları)» maddəsində sığorta şirkətinin bağladığı müqavilələr üzrə faktiki daxil olmuş sığorta mükafatlarının məbləği, yenidən sığortaya qəbul olunmuş risklər üzrə tədiyyələrin məbləği göstərilir.

«Sığorta ehtiyatlarının qaytarılması» bölməsində sığortaçı tərəfindən sığorta məbləğlərinə yönəldilən sığorta resurslarının qaytarılması (azaldılması) məbləğləri əks olunur.

«Sığorta resurslarının investisiyaya qoyulmasından əldə olunan gəlirlər» maddəsində sığorta resurslarının uzunmüddətli və qısamüddətli maliyyə investisiya qoyuluşları formasında investisiyaya qoyulmasından sığorta operatoru hesabat tarixində aldığı faktiki gəlir məbləği göstərilir.

«Sığorta fəaliyyətindən əldə olunan sair gəlirlər» bölməsində riskləri təkrarsığortaya ötürən sığorta şirkətləri, yəni sedentlər aşağıdakıları informasiyanı göstərirlər: təkrarsığortaya ötürülmüş risklər üzrə qazanılmış komissiyon faiz mükafatları həcmi, təkrarsığortaya ötürülmüş risklər üzrə alınmış mükafat ehtiyatları üzrə borc məbləğlərini, yəni yenidənsığortaçıya ötürüldükdə yaranmış mükafat ehtiyatı. Təkrarsığortaçı-session kimi fəaliyyət göstərən sığortaçı «Sığorta fəaliyyətindən əldə olunan sair gəlirlər» maddəsində depozit qoyulmuş borc

məbləqlərini, sedentgən daxil olmuş tədiyyə ehtiyatlarının faiz məbləqlərini əks etdirirlər.

«Sair gəlirlər» bölməsində hesabatın başqa mədaxil maddələrində göstərilməyən mədaxil və daxilolmaların əsas növləri göstərilir.

«Verilmiş sığorta məbləqləri və ödənişləri» maddəsində hesabat müddətində bütün sığorta növləri üzrə faktiki verilmiş ödənişlər göstərilir.

«Sığorta ehtiyatların ayırmalar» bölməsində sığorta müqavilələri üzrə məbləqlərin verilməsini təmin etmək üzrə sığortaçı tərəfindən formalaşdırılmış sığorta ehtiyatlarına sığorta tədiyyələrindən ayırmalar göstərilir.

«Xəbərdaredici tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üzrə ehtiyatlara ayırmalar» bölməsində qanunvericiliyə uyğun təbii, bədbəxt hadisələrin qarşısını alma tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üzrə müəyyən edilmiş sığorta tədiyyələrindən ayırmalar göstərilir.

«İşlərin aparılması üzrə xərclər» bölməsində sığorta əməliyyatlarının icrası, sığorta müqavilələrinin qeydiyyatı, sığorta təşkilatlarının idarə edilməsi xərcləri göstərilir.

«Sığorta fəaliyyəti ilə bağlı sair xərclər» maddəsində riskləri təkrarsığortaya ötürən sığortaçının, sedentin depozitə qoyulmuş tədiyyə borclarının məbləqləri, təkrarsığortaya ötürülmüş risklər üzrə mükafat rezervlərinə hesablanmış faiz üzrə məbləqləri göstərilir. Təkrarsığortaçı rolunda fəaliyyət göstərən sığorta operatorları «Sığorta fəaliyyəti ilə bağlı sair xərclər» bölməsində təkrarsığortaya ötürülmüş risklər üzrə ziyan hissələrinin ödəniş məbləqləri, təkrarsığortaya ötürülmüş müqavilə üzrə təkrarsığortaya ötürünə-sedentə verilmiş komissyon və broker faiz qazancları məbləqləri, təkrarsığortaya qəbul olunmuş risklər üzrə depozitə verilmiş faiz məbləqlərini göstərir.

«Sair xərclər» bölməsində ödənilmiş cərimələrin, dəbbə pulunun və digər iqtisadi sanksiyaların, xarici dönerli valyuta əməliyyatları üzrə kurs fərqləri, təbii hadisələrdən zərərlərin və debitor borclarının silinməsindən itkilər, qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun maliyyə və zərər nəticələrinə aid edilən sair zərərlər və xərclərin məbləği göstərilir.

«Balans mənfəəti» bölməsində müvafiq məxaric və mədaxil məbləğlərinin fərqi kimi müəyyən edilən, hesabat dövrünün əvvəlində artan yekunla sığorta orqanının mənfəəti (gəliri) göstərilir.

Balans «Mənfəətdən istifadə» maddəsində mənfəətin istifadəsinin başlıca istiqamətləri əsasında məbləğlərin şifr üzrə açılışı göstərilir. Mənfəətdən büdcəyə mənfəətdən vergi və digər tədiyyələrin məbləğləri, o cümlədən büdcəyə ödəmələr üzrə məsrəflər, cərimə sanksiyaları və digər büdcəyə keçirilməli məbləğlər göstərilir.

### ***2.3. Sığorta şirkətlərində ödəməqabiliyyətinin möhkəmləndirilməsində sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsi kanallarının təhlili***

Sığortaçının tədiyyə qabiliyyətli olması onun sığorta şərtləri üzrə sığorta etdirən və ya sığortalı sığorta məbləğinin ödənməsi üzrə vəzifəsinin tam həcmdə icrasına əsaslanır. Sığorta operatorunun ödəniş qabiliyyətinə malik olması sığorta nəzarəti sistemi tərəfindən onun nəzarət obyektinə çevrilməsinə zərurət yaradır. Belə nəzarət sığorta operatorunun maliyyə sabitliyini səciyyələndirən maliyyə hesabatının yoxlanılması və müəyyən edilmiş göstəricilərə əməl olunması yolu ilə həyata keçirilir.

Bir sıra iqtisadi ədəbiyyatlarda sığorta şirkətinin maliyyə sabitliyinə və tədiyyə qabiliyyətinə təsir edən amillər iki tipə – *xarici və daxili amilə bölünür*. *Xarici faktorlar* sığorta orqanlarından, onun işinin keyfiyyətindən asılı olmayan faktorlardır. Bunlara bir çox iqtisadi, siyasi amillər, normativ qanunverici baza və s. aiddir.

Xarici faktorlardan fərqli olaraq *daxili faktorlar* sığorta təşkilatının fərdi fəaliyyətindən asılıdır. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- a) anderrayter siyasəti;
- b) tarif siyasəti;
- c) müəyyən edilmiş qaydada hesablanmış və sığorta təminatına zəmanət verən sığorta resurslarının mövcud olması;
- d) xüsusi vəsaitin kifayət etməsi;

e) təkrarsığorta seqmentindən istifadə edilməsi;

k) sığorta orqanında şəxsi vəsaitlərin reallığını ifadə edən aktiv və passivləri arasında normativ nisbətə riayət olunması;

m) sığortaya risklərin qəbul edilməsi üzrə maksimal məsuliyyət normalarına əməl edilməsi.

*Anderrayter siyasəti* – sığrta orqanının fəaliyyəti ilə bağlı olan sığorta müqavilələrinin icrası ilə əlaqədardır. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi məqsədilə sığorta operatorları bağlanılacaq müqavilə üzrə sığorta riskinin baş vermə ehtimalını, gözlənilən itkinin maksimal məbləğlərini hesablamalı və nəticədə verilmiş obyektin sığorta olunmasını, bu növ sığortanın şərtlərinin mümkünlüyü barədə qərar qəbul etməlidirlər.

*Tariflərin müəyyənləşdirilməsi sahəsindəki siyasət* icra ediləcək müqavilə üzrə sığorta hadisəsi dərəcəsinin sığorta tarifləri həcminə müvafiq olmasından ibarətdir. Sığorta operatorunun maliyyə dayanıqlığı üçün bu siyasətin əhəmiyyəti onun maliyyə resurslarının əsas mənbəyinin sığorta tədiyyələrinin olmasıdır ki, bunların da həcmi sığorta polslərinin sayından, sığorta məbləğlərinin həcmindən və sığorta tariflərinin miqdarından asılıdır. Beləliklə, sığrta orqanlarının gəlirlərinin həcmi sığorta tariflərinin miqyasından asılıdır. Sığrtaçının sığorta olununları cəlb etmək məqsədilə davamlı olaraq tarifləri endirirsə, onda onun topladığı sığorta tədiyyələri verəcəyi sığorta ödənişləri məbləğindən xeyli aşağı olar ki, bu da öz növbəsində sığorta fəaliyyətinin kəsirlə bitməsinə səbəb olar. Digər tərəfdən də sığorta orqanı tariflərin səviyyəsini artdırıqda digər sığortaçılarda sığortalanmaq istəyən klientlərini itirə bilər.

*Sığorta resursları* sığortaçının sığorta ödənişlərini reallaşdırmağın əsas mənbəyidir və imzalanmış sığorta müqavilələri üzrə onun məsuliyyət öhdəliklərinin kəmiyyətini əks edir. Ona görə də, sığorta resurslarının miqdarı və strukturu sığortaçının götürdüyü öhdəliklərə tam surətdə müvafiq olmalıdır ki, perspektivdə veriləcək sığorta məbləğlərini təmin edə bilsin. Sığorta resurslarının kifayət etməyən miqdarda formalaşdırılması sığortaçının ehtiyatlarının yüksəldilməsi ilə onun vergi qoyuluşlu mənfəətinin azaldılmasına səbəb ola bilər.

*Xüsusi kapital sığortaçının* sığorta vəsaitləri çatışmadıqda öz zəruri öhdəliklərini icra etmək qabiliyyətinin əlavə mənbəyi kimi hesab edilir. Çünki sığorta təşkilatlarının kapitalı nə qədər çox olarsa, şirkət bir o qədər likvid, sabit dayanıqlı, tədiyyə qabiliyyətli olar, kliyentlərin etimadını qazanar, etibarlı sığortaçı kimi tanınar. Kapitalın böyük olması şirkətin hər bir müqavilə üzrə özündə saxladığı risk məbləğini çoxaltmağa və beləliklə də, sığorta tədiyyələrinin böyük hissəsini özündə çaxlamaqla mənfəət əldə etməyə imkan verir. Vəsaitin çoxluğu sığortaçıya digər sığorta şirkətlərinin bağladıkları müqavilələrdə sudent kimi iştirak etməyə də imkan verir. Kapital ehtiyatlarının çoxluğu, ən nəhayət, bu vəsaiti investisiyaya, o cümlədən, bank əmanətlərinə, qiymətli kağızlara və s. yerləşdirməyə və gəlir əldə etməyə şərait yaradır. Xüsusi kapitalla nizamnamə kapitalı, əlavə kapital üzrə vəsait ehtiyat kapitalı, bölüşdürülməmiş mənfəət məbləği, yığım fondu, istehlak fondu aid olunur.

*Sığortaçının öz xüsusi vəsaitinin* əsas tərkib elementi nizamnamə kapitalıdır. Sığorta müəssisəsi olmaq üçün yaradılan hüquqi şəxs rəsmi qeydiyyatda alınanaq onun nizamnamə kapitalı tələb edilən kapitalın Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən təsdiq edilmiş minimum məbləğindən az olmayan hissəsinə pul formasında ödənilməlidir. Sığorta orqanının nizamnamə kapitalının formalaşdırılması məqsədilə kredit və ya borc kimi cəlb olunmuş pul resurslarından, girov götürülmüş və ya qeyri-qanuni yolla əldə olunmuş əmlakdan, habelə, normativdə nəzərdə tutulmuş hallar çıxılmaqla, dövlət və yerli büdcələrin, büdcədən kənar fondların pul resurslarından və dövlət orqanlarının sərəncamında olan digər resurslardan istifadə edə bilməz.

Nizamnamə kapitalının minimal məbləği MBHP-si orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

*Adətən nizamnamə kapitalının minimal miqdarının müəyyən olunmasının əsas səbəbləri aşağıdakılardır:*

a) Sığorta şirkətinin fəaliyyətinin əvvəlində bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə əldə olunmuş sığorta haqları kiçik məbləğ təşkil etdiyi üçün həmin

müqavilələr üzrə qəbul olunmuş öhdəlikləri icra etmək üçün digər vəsaitlərin olmaması və ya çox cüzi olması;

b) nizamnamə kapitalının böyük məbləğdə olmasının sığorta orqanına öz fəaliyyətini daha inamla aparmağa imkan verməsi və nəticə etibarlı ilə sığorta bazarında onun rəqabət imkanlarının olması;

3) Sığorta tədiyyələrinin sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılmasının əsas mənbəyini təşkil etməsi və onların sığorta müqavilələrinin müddətləri ilə əlaqədar olması.

Qeyd edək ki, ölkə üzrə sığorta tədiyyələrinin ümumi məbləğində 2014-cü ildə 2012-ci illə müqayisədə 45,6% və ya 57,55 mln.manat, 2015-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə 20,1% və ya 32,26 mln.man artım müşahidə edilmişdir. 2010-2016-cı illər ərzində sığorta haqlarının orta illik artımı 20% təşkil etmişdir. Beləki, 2016-cı ildə sığorta haqları 444 mln.man. olmuşdur. Bu cür artım dinamikası sığorta seqmentində maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi üçün adekvat tədbirlərin icrasını zəruri etmiş, maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin əsas ünsürlərinin – tələb olunan kapitalın minimal məbləğinin, sığorta orqanlarının və təkrarsığortaçıların investisiya fəaliyyətinin və sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılmasının göstərilən artım dinamikasına uyğun formada tənzimlənməsi üçün müvafiq işlər görülmüşdür. Belə ki, Maliyyə Nazirliyinin 2008-ci il 31 iyul tarixli, Q-09 nömrəli Qərarı ilə fəaliyyət göstərən sığortaçıların və təkrarsığortaçıların tələb edilən kapitalının minimal məbləğinin mərhələli şəkildə aşağıdakı kimi olması müəyyən olunmuşdur.

**Cədvəl 4.**

<b>Tələb edilən kapitalın minimal məbləğinin təmin edilməsi tələbinin qüvvəyə minmə müddətləri</b>	<b>Sığorta şirkətləri üçün tələb olunan kapitalın minimal məbləği</b>	<b>Təkrarsığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimal məbləği</b>
01.01.2009	1 milyon manat	2 milyon manat
01.01.2010	2 milyon manat	4 milyon manat
01.01.2011	3,5 milyon manat	7 milyon manat
01.01.2012	5 milyon manat	10 milyon manat



Tələb edilən kapitalın mövcud qayda üzrə artırılması sığortaçıların maliyyə və ödəmə qabiliyyətinin 2010-2015-ci illər ərzində sığorta xidmətləri bazarındakı artım dinamikasına müvafiq olaraq təmin edilməsində, habelə sığorta seqmentinin sabit tempi inkişafında müsbət rol oynamışdır.

Lakin 2008-ci ildə başlayan və əsaslı şəkildə 2010-cu ildən təzahür edən dünya maliyyə böhranı sığorta orqanlarının maliyyə vəziyyətinə ölkənin sığorta xidmətləri bazarının inkişaf dinamikasına mənfi təsirlərə səbəb olmuşdur. Belə ki, nəticə etibarilə maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsinə də göstəriləndiyi kimi 2015-ci ildə 27 sığorta təşkilatının ölkənin maliyyə sistemi aktivlərindəki payı cəmi 2,3% təşkil etmişdir.

Tələb edilən kapitalın minimal məbləğinin qeyd olunan mərhələli şəkildə artırılması, sığortaçıların sığorta vəsaitlərinin formalaşdırılması və bu resursların, həmçinin xüsusi vəsaitlərinin investisiyası ilə əlaqədar müəyyən olunmuş tənzimləyici və məhdudlaşdırıcı normalarla yanaşı, sığorta tədiyyələrinin ölkə üzrə ümumi məbləğinin müvafiq olaraq sığorta orqanlarının risk öhdəliklərinin azalması mühitində adekvat tənzimləməni reallaşdırmaqla sığorta sektorundakı stabil inkişafa mənfi təsir göstərir. Məhz buna görə də, illər üzrə tələb olunan kapitalın minimal məbləğinin artırılması həcmünün sığorta tədiyyələrinin ümumi məbləğinin artım sürətinə uyğunlaşdırılması zərurəti yaranmışdır.

Göstərilənləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının «Sığorta fəaliyyəti haqqında» 2007-ci il 25 dekabr tarixli 519-IIIQ sayılı Qanunun 79.2-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi fəaliyyət göstərən sığortaçıların və təkrarsığortaçıların tələb edilən kapitalının minimal məbləğinin mərhələli formada aşağıdakı kimi artırılmasını nəzərdə tutmuşdur.

## Cədvəl 5.

<b>Tələb edilən kapitalın minimal məbləğinin təmin edilməsi tələbinin qüvvəyə minmə müddətləri</b>	<b>Sığorta şirkətləri üçün tələb olunan kapitalın minimal məbləği</b>	<b>Təkrarsığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimal məbləği</b>
01.01.2011	3 milyon manat	6 milyon manat
01.01.2012	4 milyon manat	8 milyon manat
01.01.2013	5 milyon manat	10 milyon manat

Əlavə kapital sığorta şirkətlərinin əsas vəsaitlərinin yenidən və təkrar qiymətləndirilməsindən yaranan artım, səhmlərin yerləşdirilməsindən əldə edilən emissiya gəliri və digər strukturlardan əvəzi ödənilmədən alınmış resurslar hesabına yararır. Nizamnamə kapitalının çoxaldılması, təsisçilərə dividendlərin verilməsi, həmçinin hesabat ilinin axırına balans zərəri alındıqda həmin itkilərin ödənilməsi üçün əlavə kapitalın məbləğindən istifadə edilir.

Ehtiyat kapitalı təsis normativlərində nəzərdə tutulduğu halda yaradılır və bu kapitalın mənbəyi sığortaçının təmiz mənfəəti hesab edilir. Hesabat ilinin sonu üzrə alınmış balans ziyanının ödənilməsi, sığortaçı mənfəətli olmadıqda və ya onun təmiz mənfəəti kifayət etmədikdə onda təsisçilərə dividendlərin verilməsi, həmçinin nizamnamə kapitalının həcmi artırılması üçün ehtiyat kapitalının məbləğinin istifadə edilə bilər.

Bölüşdürülməmiş əsas mənfəət keçmiş illəri və hesabat ilinin sonu üzrə əldə olunmuş məbləğdən ibarətdir. Onun resurslarından təsisçilərin qərarı əsasında nizamnamə kapitalının, ehtiyat (rezerv) kapitalının, xüsusi təyinatlı fondların (istehlak və yığım) həcmi artırılması və təsisçilərə dividend məbləğlərinin ödənilməsi məqsədilə istifadə edilir.

Xüsusi təyinatlı fondların yaradılmasının mühüm mənbəyi sığortaçının xalis gəliri hesab edilir. Yığım bölüşdürülməmiş mənfəət məbləğinin sığortaçının

inkişafına və yaxud yeni əmlakın alınması üzrə digər tədbirlərə yönəldilən resursları hesabına, istehlak isə bölüşdürülməmiş mənfətin sosial sferanın inkişafına, şçilərin maddi stimullaşdırılmasına və sair tədbirlə yönəldilməsi hesabına yaradılır.

### Cədvəl 6.

#### 2000-2016-dı illərdə milli sığorta bazarında

#### sığortaçıların məcmu kapitalı

(min AZN)

	2000	2005	2007	2010	2016
Məcmu kapital - cəmi	11545,5	35988,4	70605,1	120118,0	217056,5
Nizamnamə kapitalı	6057,6	32312,5	63778,3	105256,9	180350,1
Əlavə kapital	811,8	3326,5	6595,7	12201,6	36255,1
Ehtiyat kapitalı	4676,1	349,4	231,1	2659,5	1480,5

Göründüyü kimi, sığorta xidmətləri bazarında məcmu kapital son on beş ildə təxminən 20 dəfəyə yaxın artmışdır. Nizamnamə kapitalı ilə yanaşı, sığortaçıların əlavə kapital məbləği də artmışdır. Ehtiyat kapitalı məbləği isə əksinə azalmışdır. Sığorta şirkətlərin nizamnamə kapitalının həcmnin artması bu sahəyə ayrılan investisiyanın artması deməkdir. Əgər bir seqmentə investisiya yatırımları artırsa, deməli, orada mənfəət, məhsuldarlıq var. Statistik məlumatlarının təhlili göstərir ki, sığorta özlüyündə riskli sahə olsa da, eyni zamanda gəlirli sahədir. Ləğv edilən şirkətlərin fəaliyyətlərinin saxlanması səbəbi kitmi sığortanın lazımi səviyyədə təşkil edilməməsi, əhalidə sığortaya inamın kifayət qədər olmaması və digər səbəbləri göstərmək olar. Qeyd edək ki, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı milli sığorta bazarına maraq göstərmiş və sığorta operatoru olan MBASK sığorta şirkətinin səhmlərinin 30%-ni əldə etmişdir. Bunu bəzən sığorta xidmətləri bazarında «Əsrin kontraktı» adlandırırlar. AYİB-in sığorta xidmətləri bazarına investisiya yönəltməsi ölkəmizin iqtisadiyyatının bu sferasının nə dərəcədə cəlbedici olduğunu bir daha sübut edir.

Sığortaçının maliyyə dayanıqlığının və ödəmə qabiliyyətinin təmin olunması üçün sığorta orqanının imkanlarından çox olan öhdəlikləri adətən təkrarsığortaya verilməlidir. Təkrarsığorta dedikdə, sığorta polisləri üzrə məsuliyyət daşıyan sığorta operatorunun risk məbləğinin müəyyən hissəsinin digər sığortaçıya (təkrarsığortaçıya) ötürülməsi başa düşülür. Təkrarsığorta prosesində sığortalı və təkrar sığortaçı arasında hüquqi əsaslı qarşılıqlı münasibətlər yaranmır. Sığortalı şəxs qarşısında müvafiq zərərin ödənilməsinə görə məsuliyyəti bilavasitə əsas sığortaçı daşıyır.

Sığortaçının tədiyyə qabiliyyətinə əməl edilməsi üçün aktivlərin ümumi məbləği ilə onun öhdəliyi üzrə məbləğinin arasında olan fərq əsas götürülür. Bu zaman sığortaçının sərbəst aktivlərinin məbləği normativ ölçüyə uyğun gəlməlidir, yəni

$$A - H \geq N \quad (1)$$

Burada  $A$  – sığorta operatorunun aktivlərinin faktiki ölçüsü,  $H$  – sığorta şirkətinin öhdəliyinin faktiki həcmi,  $N$  – isə aktivlərin məbləğinin sığortaçının öhdəliyindənəyüksək olmasını ifadə edən normativ ölçüdür.

Sığorta şirkətlərinin ödəniş qabiliyyətlərinin təmin edilməsi üçün müxtəlif hadisələrin sığortası üzrə maksimal öhdəliklər normativlərinə əməl etmək lazımdır. Normativlərə əsasən müxtəlif riskli sığorta polisi üzrə maksimal məsuliyyət sığorta operatorunun şəxsi vəsaitlərinin 10%-dən yüksək olmamalıdır.

Sığorta orqanının ödəniş qabiliyyətinə həmçinin onun investisiya siyasəti və aktivlərin diferfikasiyası əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərir. Misal üçün təsəvvür edək ki, sığortaçı sığorta resurslarını düzgün hesablamışdır və o müəyyən edilmiş həcmə uyğun olan aktivlərə malikdir. Lakin bu şirkət vəsaitlərini problemlı bankın və ya investisiya fondunun depozitlərinə yönəltmişdir. Belə sığorta şirkətinin ödənişinin təmin olunmaması göstərilən bankın müflisləşməsi və ya onun resurslarından düzgün istifadə etməməsi ilə əlaqədardır. Sığorta operatorunun sığorta ödənişi üzrə öhdəliklərinin icrası ilə əlaqədar olan resursların investisiyaya

yönəldilməsi riskinin azaldılması məqsədi ilə MBHP tərəfindən investisiyaların xüsusi rejimi müəyyən olunmuşdur. Qaydalara əsasən investisiyaların bir sıra növləri qadağan edilmişdir. Qiymətli kağızlar bank, depozitləri, daşınmaz əmlak, valyuta üzrə qiymətlilər və sair növlərin əldə edilməsinə ayrılmış investisiyalara ümumi məbləğdən maksimum və ya minimum kvotalar müəyyən olunmuşdur.

Məlumdur ki, sığortaçılar sığorta müqavilələri əsasında qəbul edilən öhdəliklər üçün sığorta ehtiyatları yaradırlar.

Sığorta ehtiyatları sığortalılarla bağlanmış sığorta (təkrarsığorta) polisləri üzrə hesabat tarixinə sığortaçının icra olunmamış öhdəliklərinin məbləğinin məcmudur.

Sığorta ehtiyatları sığortalıların vəsaitidir və həmin ehtiyatlar sığorta operatorunun öz vəsaitindən nizamnamə fondu əlavə kapital, bölüşdürülməmiş xalis mənfəət, ehtiyat kapitalının məbləği, yığım, istehlak, soisal sahələr fondu fərqlənir. Çünki sığortaçının xüsusi vəsaitinin tərkib elementlərinin ümumi əlaməti onların üzərində «xarici» borc öhdəliklərin olmamasıdır. Sığorta ehtiyatları isə imzalanmış sığorta müqavilələri üzrə sığortalılardan alınan sığorta tədiyyələri hesabına yaradılır və müqavilələr üzrə öhdəliklərin icrası üçün nəzərdə tutulur.

Sığorta ehtiyatları sığorta operatoru tərəfindən sığortanın hər hansı bir növü üzrə müstəqim yaradılır. Beləki, sığorta müqavilələri üzrə qəbul edilmiş öhdəliklərin icrası üçün sığorta resursları sığorta tədiyyələrinin alındığı valyuta ilə formalaşmalıdır. Çünki valyuta riskinin təsiri nəticəsində sığortaçının sığorta olunanlar qarşısında öz öhdəliklərini icra edə bilməməsi şəraiti yarana bilər.

İcrada olan sığorta fəaliyyəti haqqında qanuna müvafiq olaraq sığorta operatoru həyat və qeyri-həyat sığortalı üzrə sığorta ehtiyatları yaramalıdırlar.

Qeyri-həyat sığorta sahəsinə daxil edilən sığorta növləri üzrə bu tip ehtiyatların tərkibinə əsasən aşağıdakılar aid edilməlidir:

- a) texniki ehtiyatlar;
- b) (xəbərdaredici) qarşısızalma tədbirlər fondu.

*Texniki ehtiyatlar* sığorta məbləğləri və ödənişlərinin verilməsi üçün sığorta operatorunun maliyyə öhdəliklərinin icrası üçün lazım olan, ayrıca götürülmüş sığorta müqaviləsi, sığorta sinfi və ya bütünlüklə sığorta portfeli üzrə konkret

hesabat tarixinə hesablanılan sığorta məbləğlərin cəmindən ibarətdir. Bu termində «texniki» ifadəsi məhz sığorta işinin aparılması və icrası texnikasının tələbləri ilə bağlı ehtiyatların yaradılması vacibliyini özündə əks etdirir. Texniki vəsaitlərin formalaşmasının başlıca mənbəyi sığorta tədiyyələridir. Obrazlı desək, əgər sığorta tədiyyələri sığorta ehtiyatlarının yaranması üçün «xammal» kimi çıxış edirsə, sığorta ehtiyatları isə tam və dolğun sığorta xidmətləri göstərilməsi üçün «yarımfabrikat» əhəmiyyət kəsb edir.

*Qarşısızalınma xəbərdaredici tədbirlər fondu* sığorta risklərinin baş verməməsi üçün sığorta operatoru tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların maliyyələşdirilməsi məqsədilə yaradılır. Xəbərdaredici tədbirlər fonduna köçürmələr sığortanın hər bir növü üzrə tarif stavkasının strukturunda nəzərə alındığı halda aparılır və mənbəyi brutto-stavkalardan (sığorta tədiyyələrindən) ibarətdir.

*Praktiki baxımdan texniki ehtiyatlar göstərilən hissələrdən ibarətdir:*

- a) qazanılmamış mükafatlar ehtiyatı;
- b) zərərlər ehtiyatı.

*Zərərlər ehtiyatı özü də aşağıdakı ehtiyatlardan ibarətdir:*

- a) baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər üzrə ehtiyat;
- b) bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər üzrə ehtiyat.

Sığorta operatoru Maliyyə Bazarlarına Nəzarət orqanını razılığı ilə texniki ehtiyatları sığorta təşkilatının öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin edə bilmədiyi hallarda əlavə texniki fondlar yarada bilər:

- a) qəzalar ehtiyatı;
- b) zərərliyin dəyişməsi ehtiyatı.

*Qəzalar üzrə əlavə texniki ehtiyat* çoxlu sayda sığorta polisləri üzrə sığorta ödənişləri və məbləğlərinin verilməsini zəruri edən və fəvqəladə qüvvələrin və yaxud irimiqyaslı qəzaların nəticəsi olan katastrofik zərərlərin ödənilməsi təyinatına malikdir. Belə ehtiyatlar adətət təbii fəlakətlər və yaxud nəhəng texnogen qəzalar nəticəsində ödənilməli olan sığorta məbləğləri və ödənişlərinin verilməsi məqsədi ilə formalaşdırılır.

*Zərərliyin dəyişməsi ehtiyatı* konkret sığorta növü üzrə müəyyən edilmiş sığorta məbləğinin faktiki zərərlik göstəricisi sığorta satvkasının nett-stavka hissəsinin hesablanması əsası olan normativ zərərlik göstəricisini aşdığı zaman sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün sığorta operatorunun xərclərini ötmək təyinatına malikdir. Bu növ ehtiyatları bəzən stabilləşdirici ehtiyatlar da adlandırırlar. Hesabat müddəti üzrə sığorta məbləğini faktiki zərərlik göstəricisi, həmin hesabat tarixində verilmiş sığorta ödənişlərinin, hesabat dövrünə müəyyən olunmuş BTZE-nin, BVBZE-nin məcmusunun hesabat tarixinə fəaliyyətdə olan bütün sığorta polisləri üzrə məcmu sığorta məbləğine olan nisbəti kimi hesablanır.

Qazanılmamış sığorta mükafatları (QME) – sığorta tədiyyəsinin sığorta təminatının (başqa sözlə müqavilənin) qüvvədə qalma müddətinin hesablanma tarixindən sonrakı dövrünə aid edilən hissəsidir.

Qazanılmamış mükafatlar ehtiyatını tapmış üçün sığortanın riskli növləri 3 uçot qrupunda birləşdirilir:

*I uçot qrupunda* – yanğın sığortası, inşaat sığortası; qəza sığortası; tibbi sığorta; nəqliyyat (yerüstü) vasitələrinin sığortası; hava nəqliyyatının sığortası; su nəqliyyatının sığortası; yüklərin sığortası; avtomobil nəqliyyatı sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası və s. aid edilir.

1-ci uçot sistemə aid sığorta üzrə QME-ni müəyyənləşdirmək üçün «pauşal» (almancı ümumi deməkdir) və «pro rata temporis» )latınca «müddətə mütənasibliq» deməkdir) metodlarından hər hansı biri istifadə edilir.

«Pro rata temporis» metodundan yararlanma zamanı QME hər bir konkret sığorta müqaviləsi üzrə müstəqil hesablanır. Bu cür metod pauşal metoduna nisbətən daha sərrast hesab edilir. QME bu metod üzrə hesabat tarixinə sığorta polisinin günlərlə sona çatmamış qüvvədəolma zamanının onun günlərlə məcmu qüvvədəolma zamanına nisbətinin başa sığorta tədiyyəsinə olan hasili kimi müəyyən edilir.

Baza sığorta mükafatı isə sığorta müqaviləsinə görə hesablanmış sığorta tədiyyəsindən həmin müqavilənin bağlanması və icrası üzrə göstərilmiş vasitəçilik

xidmətlərinə görə komisiyon mükafatı (hesablanmış sığorta tədiyyəsinin 0,15-dən çox olmamaqla) çıxıldıqdan sonra yerdə qalan məbləğdir.

«Pauşal metoduna «24-cü», «1/12», «1/8», «1/4» və «36%» müstəqil metodları aid edilir. Belə metodlar başqa sözlə, pay sistemləri adlandırılır. Bu terminin tətbiqi həmin sistemlərdə ilin əsasən bərabər dövrlərə, daha sonra hər bir dövrün isə eyni hissələrə və yaxud paylara bölünməsi ilə bağlıdır. Bu cür metodlar hesabat müddəti ərzində sığorta tədiyyələri müntəzəm olaraq daxil olduğu vəziyyətlərdə tətbiq edilir.

*II uçot qrupuna isə* maliyyə risklərinin sığortası, habelə kreditlərin ödənilməsi üzrə borcluların məsuliyyətinin sığorta olunması aid edilir. Belə uçot qrupunda QME hər bir konkret sığorta müqaviləsinə görə baza sığorta mükafatı həcmində sığorta müqaviləsinin müddəti tam qurtaranadək təyin edilir.

*III uçot qrupuna isə* müddətinin başlağıc və axırncı tarixləri dəqiq müəyyən olmayan sığorta müqavilələrinin bağlanması ehtimalını ehtivar edən sığorta sinifləri aid edilir. Bu cür uçot qrupunda QME hər bir sığorta polisi üzrə hesabat müddətinə baza sığorta tədiyyəsinin 40%-i həcmində təyin edilir.

Bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı – (BTZE) hesabat dövründə və yaxud ondan əvvəlki dövrlərdə olmuş sığorta hadisələri (həmin sığorta haisələri sığortaçıya mütləq bildirilməlidir) nəticəsində yaranmış zərərlərin nizamlanması üzrə hesabat dövrünə tam icra olunmamış öhdəliklərin icrasını təmin etmək məqsədi üçün formalaşdırılır. Bu ehtiyatın həcmi nizamlanmamış hər bir tələbə görə müəyyən edilir. Zərərlərin həcmi təyin olunmayıbsa, hesablamaya üçün zərərlərin sığorta məbləğini asmayan maksimal mümkün həcmi hesablamaya qəbul edilməlidir.

Baş vermiş, lakin eyni zamanda bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı (BVBZE) hesabat dövründə baş vermiş sığorta hadisələri (bu zaman həmin hadisələrin baş verməsi sığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada hesabat tarixinə sığorta şirkətinə bildirilməmişdir) nəticəsində dəymiş zərərlərin tənzimlənməsi üzrə məsrəflər də daxil edilməklə sığorta öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin icrası məqsədilə yaradılır. Bu cür ehtiyatın həcmi göstərilən qaydada hesablanır:



a) əgər hesabat müddəti il kimi qəbul olunursa, onda bu ehtiyat hesabat dövründə yığılmış sığorta tədiyyələrinə əsasən hesablanmış baza sığorta haqları məbləğinin 10%-i miqdarında müəyyən olunur;

b) əgər hesabat müddəti rüb kimi qəbul olunursa, onda bu ehtiyat hesabat dövründə və bu dövrdən əvvəlki 3 (üç) hesabat dövrü üzrə daxil olmuş sığorta tədiyyələrinə əsasən hesablanmış baza sığorta haqları məbləğinin 10%-i həcmində müəyyən olunur.

*Müasir dövrdə həyat sığortası üzrə ehtiyatlara aşağıdakılar daxildir:*

a) uzunmüddətli öhdəliklər ehtiyatı;

b) zərərlər ehtiyatı.

Riyazi ehtiyatlar dedikdə, fəaliyyətdə olan həyat sığortası polisləri üzrə sığorta operatorunun öz öhdəliklərinin icrası üçün formalaşdırdıcı sığorta ehtiyatı başa düşülür. Ehtiyatın bu cür adlandırılmasının başlıca səbəbi həyat sığortası sferasına aid olan sığorta sinifləri üzrə sığorta haqlarının müəyyənləşdirilməsində aktual hesablamalar nəzəriyyəsinin, kommutasion ədələr və demoqrafik statistikanın tətbiqi ilə bağlıdır. Riyazi ehtiyat sığorta mükafatlarının birdəfəlik və ya qismən ödənilməsindən asılı olmaqla müvafiq düsturlarla hesablanır. Bu cür ehtiyat hər bir sığorta polisi üzrə müstəqil hesablanır. Məhz buna görə də həyat sığortası seqmenti üzrə ümumi riyazi ehtiyatlar ayrı-ayrı sığorta növləri üzrə hesablanmış müvafiq riyazi ehtiyatların cəminə bərabərdir.

Milli sığorta bazarında sığorta şirkətlərinin sığorta ehtiyatlarının məcmu həcmi aşağıdakı cədvəldən aydın görünür:

**Cədvəl 7.**

**Mln.manat**

<b>İllər</b>	<b>Sığorta ehtiyatları</b>
2005	57,6
2010	122,0
2015	175,6

Göründüyü kimi, 2005-2015-ci illərdə sığorta ehtiyatları dəfələrlə artmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, sığorta rezerfləri sığorta haqları hesabına yaranır. 2016-cı ildə toplanan sığorta haqlarının miqyası müvafiq olaraq həmin ildəki sığorta ehtiyatlarının da həcmnin artmasına imkan vermişdir.

Qaydalara əsasən, sığorta operatorları böyük itkilərə düçar olma risklərinin qarşısını almaq və mənfəət əldə etmək məqsədilə öz resurslarını və sığorta ehtiyatlarını «qaytarılma», «Diversifikasiya (yəni şaxələndirmə)», «gəlirlilik» və «likvidlik» prinsipləri əsasında səmərəli yerləşdirə bilirlər:

a) *qaytarılma prinsipini* – investisiyaya qoyulmuş resursların tam məbləğdə qaytarılmasını təmin etməklə, həmin resursların ən etibarlı formada yerləşdirilməsini nəzərdə tutur.

b) *diversifikasiya (şaxələndirmə)* – bu işə investisiya portfelinin məcmu riskini və mənfəət itkisini azaltmaq məqsədilə bu tip portfelin bilavasitə bir-biri ilə bağlı olmayan müxtəlif aktivlərdən formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

c) *likvidlik prinsipi* işə sığorta müqavilələri üzrə yatırıma yönəldilmiş aktivləri sığorta məbləğləri və ödənişlərinin verilməsi ilə bağlı sığortaçının vəzifələri yarandıqda öü aktivlərin nominal dəyəri saxlanılmaqla qısa bir zaman kəsiyində nağd pula çevrilmək imkanını və qabiliyyətini nəzərdə tutur.

d) *gəlirlilik prinsipi* əvvəli prinsiplərə riayət olunması şərti ilə investisiya edilmiş aktivlərin sabit və yüksək gəlir gətirməsini ehtiva edir.

Sığorta fəaliyyəti haqqında hüquqi normativlərə əsasən sığorta operatorları sığorta ehtiyatlarını göstərilən istiqamətlərdə investisiyaya yönəldirə bilirlər:

a) dövlət qiymətli kağızlar – 100%-ə qədər;

b) bank hesablarıdakı pul vəsaitləri – 100%-ə qədər;

d) qeyri-dövlət qiymətli kağızları – 80%-ə qədər;

e) sığorta və təkrarsığorta polisləri üzrə sığorta və təkrarsığorta haqları:

- hesabat tarixinə ödənmə dövrü gecikdirilməmiş və 90 gündən az müddətə ödənməmiş sığorta və təkrarsığorta haqları – 100%-ə qədər;

- hesabat tarixinə ödənmə vaxtı 90 gündən çox müddətə ödənilməmiş sığorta və təkrarsığorta haqları – 0% həddində;

- dövlət icbari şəxsi sığorta növləri üzrə yığılmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları – 100%-ə qədər.

l) sığorta ehtiyatlarında təkrarsığorta şirkətlərinin payı – 100%-ə qədər;

k) həyat sığortası üzrə sığortalılara borc verilmiş pul məbləğləri – 100%-ə qədər.

Sonda onu da vurğulmaq lazımdır ki, sığortaçının tədiyyə qabiliyyətinin təmin olunması baxımından sığorta ehtiyatlarının şaxələndirmə müddətləri sığorta növləri üzrə qəbul olunmuş öhdəliklərin müddətlərinə maksimum uyğun olmalıdır.

### **III FƏSİL AZƏRBAYCANDA SIĞORTA XİDMƏTLƏRİ BAZARINDA SIĞORTA RESURLARININ YARADILMASI VƏ İSTİFADƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ**

#### ***3.1. Sığorta bazarında maliyyə resurslarının prudensial tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi***

Sığorta təsisatlarının fəaliyyəti digər segmentlərindən köklü şəkildə fərqlənir, çünki belə fəaliyyət istehsalın fasiləsizliyinə və çeşidli təsadüflər nəticəsində dəyə biləcək zərərlərin qarşılmasına yönəldilmişdir. Sığorta riski özlüyündə fərdi ölçüyə sahibdir. Onun həcmi bir çox amillərdən, o cümlədən, sığorta riskinin ehtimal səviyyəsindən asılıdır. Kortəbii dağıdıcı qüvvələrinin təsiri bir çox hallarda katastrofik səciyyə daşıyır, maddi və insan itkiləri ilə sonuclana bilir. Belə şəraitdə sığortaçının əhəmiyyəti daha da yüksəlir. Belə bir durum isə hər şeydən əvvəl mürəkkəb istehsal əlaqələri ilə əhatə olunmuş elmi-texnoloji təkamül dövründə risklərin miqyasının artması ilə bağlıdır.

İş fəaliyyətinin sosial baxımdan məsuliyyətli olması sığorta müəssisəsinin dövlət tərəfindən nəzarətə götürülməsini zəruri edir. Daha geniş formada bu nəzarət sığorta operatorunun maliyyə vəziyyətinin təhlil olunmasında və onun sığortalı qarşısındakı müqavilə öhdəliklərinin icrası üçün tədiyyə qabiliyyətinə malik olmasında öz konkret əksini tapır. Qəbul edilmiş öhdəçiliklər üzrə hesablaşmaların icrası üçün sığortaçıda maliyyə resurslarının mövcud olmaması, bu halda nəinki konkret sığortaçıya, eyni zamanda sığortanın mahiyyətinə olan inamı da sarsıtmış olur. Məhz elə buna görə də, dövlətin müvafiq sığorta nəzarətinin təşkilinin bünövrəsi sığortaçının tədiyyə qabiliyyətinə zəmanət verən ehtiyatların həcmi problemlərindən ibarətdir.

Maliyyə-kredit sferasının bir hissəsi kimi sığorta təkrar istehsal prosesində, onun dayanıqlı fəaliyyətini təmin edən dövlətin nizamlayıcı və nəzarətedici obyektidir. Sığorta sferasının fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi zəruri vergi siyasəti və eləcə də sığorta polislərinin bağlanması qaydalarında yarana bilən mübahisələri əks etdirən sahibkarlıq fəaliyyətinin çeşidli növləri üzrə

qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi vasitəsilə reallaşdırılır. Dövlət həmçinin eyni zamanda bütün cəmiyyətin maraqlarını nəzarətə götürməklə sığortanın icbari növlərini də müəyyən edir.

Sığorta orqanlarının tənzimləyici rolu sığortalının etibarlı müdafiəsini təmin edən üç mühüm funksiyanın yerinə yetirilməsini ehtivar edir.

Sığorta polislərinin bağlanması ilə bağlı olan icranın reallaşmasına icazə verən qeydiyyatın aparılması – ən mühüm və birinci funksiyadır. Qanunla bütün sığortaçılar qeydiyyatdan keçməlidirlər. Qeydiyyat sığorta operatorunun peşəkarlıq səviyyəsini və hər şeydən öncə onun maliyyə durumunu müəyyən edir. Qeydiyyat aktı dövlətin sığorta işinə nəzarət orqanları tərəfindən icazə və ya lisenziyanın sığorta operatoruna verilməsi ilə rəsmiləşdirilir. Bu işə ölkəmizdə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası rəhbərlik edir.

Digər funksiya – aşkarlığın təmin edilməsidir. Sığorta fəaliyyəti ilə peşəkar formada məşğul olan istənilən şəxs sığortaçının maliyyə durumu haqqında tam real və aydın informasiyadan ibarət prospekti nəşr etdirməlidir. Şəffaflıq prinsipi sığorta işi haqqında müvafiq qanunvericilik aktları vasitəsilə reallaşdırılır.

Rəqabət mübarizəsində qanunsuzluğa yol verməmək üçün dövlətin müvafiq sığorta nəzarəti təqdim edilmiş informasiyanın nə qədər obyektiv olduğunu yoxlamalıdır. Sığortaçıların maliyyə durumu haqqında məlumatların aşkar şəkildə olması rəqabət mübarizəsinin obyektivliyinə şərait yaradır.

Üçüncü funksiya sığorta sistemində hüquq qaydalarına riayət olunmasından ibarətdir. Dövlətin sığorta nəzarəti sistemi qanun pozuntuları üzrə istintaqa başlamaq, sığorta təşkilatlarının marağına zidd fəaliyyət üzrə məşğul olan şəxslərə inzibati cəzalar tətbiq etmək və yaxud da istintaq işini məhkəmə orqanlarına təqdim etmək səlahiyyətinə malikdir. Dövlətin sığorta nəzarəti sistemi sığortaçıların operativ-maliyyə işinin yoxlanması üzrə bir sıra hüquqlara malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə 2001-ci ilədək sığorta işinə dövlət nəzarətini 1991-ci ildə Nazirlər Kabineti yanında formalaşmış Dövlət Sığorta Nəzarəti icra edirdi. Sonralar aparılmış iqtisadi islahatlarla bağlı olaraq sığorta işinə dövlət nəzarəti funksiyası 2001-ci ildən Maliyyə Nazirliyinə həvalə

edilmişdir. Bu məqsədlə Maliyyə Nazirliyinin strukturunda Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti formalaşdırılmışdır. 2016-cı ildən isə sığorta nəzarəti yeni yaradılmış publik şəxs olan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının tərkibinə verilmişdir. Sığorta nəzarəti öz fəaliyyətini 2 istiqamətdə icra edir:

a) Azərbaycan Respublikasında sığorta olunanların, sığortaçıların və sığorta xidmətləri bazarının digər iştirakçılarının, habelə ölkənin hüquq və mənafelərinin qorunması, sığorta qanunvericiliyinin tələblərin icra olunması məqsədilə sığorta sferasının tənzimləmə və nəzarət vəzifələrini həyata keçirir;

b) Azərbaycanda sığorta bazarının inkişafı və sığorta segmentinin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq (norma) standartların və beynəlxalq təcrübənin ölkəmizin sığorta xidmətləri bazarında tətbiqi üçün kompleks müvafiq tədbirlər həyata keçirir.

*MBHP-nin sığorta nəzarətinin vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:*

1). Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən milli sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının işi üzərində qanunvericiliyə müvafiq olaraq nəzarəti həyata keçirmək;

2). Birbaşa sığorta, təkrarsığorta, sığorta brokeri (vasitəçisi) və sığorta agentliyi fəaliyyətinə razılıq verilməsi üzrə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası qarşısında vəsatət qaldırmaq;

3). Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası ilə razılaşdırılmış iş planına əsasən qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada sığortaçılarda, təkrarsığorta şirkətlərində və sığorta vasitəçilərində səyyar təftiş və yoxlamalar aparmaq;

4). Sığorta operatoru və sığorta vasitəçiləri tərəfindən təqdim edilən müvafiq hesabat sənədlərinin siyahısını, forma və təqdim etmə müddətlərini müəyyənləşdirmək, bu cür hesablara almaq və analiz etmək;

5). Sığorta şirkətlərinin və təkrarsığortaçıların maliyyə davamlılığına və ödəmə qabiliyyətinə, bu baxımdan onların qanunla müəyyən edilmiş, norma və normativlərinə icra etmələrinə nəzarət etmək;

6). Sığorta seqmentində çirkli pulların təmizlənməsini və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin ləğv edilməsi məqsədilə qanunla müəyyən olunmuş formada tədbirlər görmək və s.

Qeyd edək ki, sığorta operatorunun maliyyə sabitliyinin xüsusi təminat normaları gözlənilmədikdə və ya maliyyə vəziyyətinin sığorta təşkilatlarının hüquq və mənafeələrinə zidd olan səviyyədə pisləşməsi sübut olunduqda nəzarət orqanı konkret vaxt verərək həmin sığorta şirkətindən aşağıdakı tədbirlərin icrasını tələb edə bilər.

a) Xüsusi vəsaitinin (kapitalının) artırılmasının və ya gəlirin (mənafeətin) dividend şəklində bölüşdürülməsinin saxlanması;

b) Risklərin (öhdəliklərin) təkrarçığortaya ötürülməsi və saxlama paylarının həcmində dəyişdirilməsi;

c) Yaranmış vəziyyətlə bağlı ümumi yığıncağın toplanmasını və müvafiq qərar qəbul olunmasını;

d) Maliyyə vəziyyətinin sabitləşdirilməsi istiqamətində sair tədbirlər.

Müasir dövrdə dünya sığorta bazarında qloballaşma meyilləri güclənir. Sığorta sistemində qloballaşmanın əsasını beynəlxalq maliyyə axınlarının hərəkəti, xarici ticarətin genişlənməsi, təkrarsığorta xidmətləri bazarının adekvat inkişafı virtual iqtisadiyyatın çevik seqmentinə çevrilməsi təşkil edir. Müasir internet və telekommunikasiyalar üzrə müasir texnologiyaların, hər şeydən öncə, internetin inkişafı optimal sığorta iqtisadiyyatının inkişafına müsbət təkan vermişdir. Məsələn, təhlil məlumatlarına əsasən dünya sığorta bazarının virtual dövriyyəsi 358,0 mln. ABŞ dollarından çox olmuşdur.

Belə yüksək tempə inkişaf edən müasir dünya sığorta xidmətləri bazarından geri qalmamaq, onun mühüm hissəsinə çevrilmək üçün ölkə sığorta sisteminin qarşısında çox məsul vəzifələr durur. Bundan ötrü başlıca mühüm məsələ sığorta seqmentində dövlətin rolunun daha da aktivləşdirilməsidir.

Son illərdə ölkəmizdə sığorta şirkətlərinin kapitallaşması prosesi böyük templərlə getmişdir. Bu isə sığorta operatorlarının pul vəsaitlərinin çoxalmasına və onların tədiyyə qabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, milli sığorta

şirkətlərinin nizamnamə kapitalının minimal məbləğinin miqdarı aşağıdakı göstərilən kimi müəyyən edilmişdir.

a) 2011-ci il – sığorta operatorları üçün 3 mln.manat, təkrarsığorta şirkətləri üçün 6 mln.manat;

b) 2012-ci il – sığorta operatorları üçün 4 mln.manat, təkrarsığorta şirkətləri üçün 8 mln.manat;

c) 2013-cü il – sığorta operatorları üçün 5 mln.manat, təkrarsığorta şirkətləri üçün 10 mln.manat.

Bundan əlavə sığorta, təkrarsığorta şirkətlərinin mənfəətinin nizamnamə fondunun artırılmasına yönəldilmiş hissələri 2015-ci ilədək 3 il ərzində mənfəət vergisindən azad edilmişdi. Dövlət tərəfindən reallaşdırılan bu tədbir maliyyə seqmentinin inkişafının sürətləndirilməsi, sığorta operatorlarının ödəmə qabiliyyətinin artırılması və həmin şirkətlərin sanasiya tədbirləri səviyyəsinin artırılmasının təşvil edilməsi məqsədi daşımışdır.

Həyata keçirilən ən mühüm tədbirlərdən biri də «Sığorta kontrolinq» adlı proqram təminatının istifadəyə verilməsidir. Belə ki, ölkəmizdə «Elektron Azərbaycan» Dövlət Proqramı üzrə icra edilən işlərdən biri kimi sığorta sistemində dövlət nəzarətinin informasiya sistemləri tətbiq etməklə yeni tələblərə uyğunlaşdırılmasını, keyfiyyətinin artırılmasını, həmçinin hesabatların icra edilməsi və təhlili üzrə transparantlik prinsipini təmin etmək məramı ilə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının sifarişi ilə sınaqdan keçirilmişdir. Bu Proqram təminatı sığortaçıları tərəfindən təqdim edilən hesabatların elektron formada cari və daha keyfiyyətli təqdim olunmasını, kağız sənədlərindən istifadənin tədricən ləğv olunmasını, hesabatların icrası zamanı yol verilən çatışmamazlıqların müəyyən olunmasını, həmçinin hesabatların sığorta nəzarəti tərəfindən daha dəqiq təhlilini, sığortaçıları onların maliyyə davamlığını və ödəmə qabiliyyətindənki təhlükə və risklər barədə vaxtında xəbərdar edilməsini və preventiv tədbirlərin görülməsini keyfiyyətlə təmin edəcəkdir.

Sonda göstərək ki, dövlət sığorta operatorlarının maliyyəsini təkmiləşdirmək üçün aşağıdakı tədbirləri reallaşdırmalıdır:



a) ölkənin sığorta orqanlarının sığorta, maliyyə və investisiya prioritetlərinin müəyyən edilməsi və milli sığorta operatorlarının vergiyə cəlb etmə şərtlərinin təkmilləşdirilməsi üolu ilə sığorta kapitalının hərəkətinin səmərəli tənzimlənməsi strukturunun işlənilib hazırlanması;

b) dünya sığorta münasibətlərinin və qlobal sığorta bazarının qloballaşması istiqamətlərinin təhlili üzrə milli sığorta orqanlarının maliyyə davamlığının amili kimi təkrarsığorta seqmentinin inkişaf perspektivlərinin aşkarlanması;

c) lisenziyalaşdırma və operativ nəzarət funksiyalarının fərqləndirilməsi, eləcə də sığorta və təkrarsığorta fəaliyyətlərinə dövlət zəmanəti verilməsini ehtiva edən, Milli Sığorta Ehtiyatlarının formalaşdırılması;

d) milli sığorta şirkətlərinin maliyyə strategiyası və büdcələşdirilməsi sisteminin hazırlanması, uçot və hesabatın yeni standartlara uyğunlaşdırılması işlərinin aparılması.

Sığorta xidmətləri bazarının inkişafının əsası təkrar istehsal prosesində fasiləsizliyin təmin olunmasıdır ki, bu da neqativ hallar nəticəsində ziyan çəkənlərə konkret pul yardımını göstərilməsi ilə reallaşır. Sığorta xidmətləri bazarında cəmiyyətin sığorta müdafiəsini reallaşdırmaq üçün sığorta pul fondunun yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi həyata keçirilir. Nəticə etibarilə sığorta bazarı əmtəə-pul münasibətlərinin təşkili prosesində formalaşır.

Xüsusi ilə sığorta operatorunun yaradılmasını və ona sığorta işinin həyata keçirilməsi imkanını verən lisenziyanı tənzimləyən normativlər üzərində dayanmaq zəruridir. Ölkə qanunvericiliyi sığorta polisi üzrə mülki münasibətlərin potensial subyekti olaraq sığorta təşkilatının formalaşdırılmasını 2 pilləli proses kimi vurğulayır. Sığorta kampaniyasının «yaranması» prosesi mülki normalar ilə, sığorta fəaliyyətinin icrası hüququnu verən lisenziyanın verilməsi inzibati normalarla tənzimlənir. Bir sıra ölkələrdə sığorta şirkətlərinin qeydiyyatdan keçirilməsi və müvafiq lisenziyanın verilməsi sığorta nəzarəti orqanlarında cəmləşdirilir ki, bu da öz növbəsində sığorta təşkilatının məcmu kapitalının mənbələrinə dövlət tərəfindən mükəmməl qaydada nəzarət etmənin zəruri səviyyəsini mütləq təmin etməlidir.

Sığortaçının fəaliyyətinə operativ nəzarət etmə sığorta işinə dövlət nəzarəti xidməti tərəfindən icra olunur. Bu zaman sığortaçı tərəfindən müvafiq sığorta əməliyyatlarının, o cümlədən, sığorta ehtiyatlarının və resurslarının yaradılması ilə bağlı olan əməliyyatların icrası, sığorta ehtiyatlarını təmin edən aktivlərin yerləşdirilməsi, normativlə müəyyənləşdirilmiş normadan az olmayan həcmdə sərbəst aktivlərin mövcudluğunu təmin etmək, habelə əldə edilmiş lisenziyanın müvafiq fəaliyyətə uyğun olması nəzarət predmeti hesab olunmalıdır.

Bazar münasibətləri təməlinə fəaliyyət göstərən hər bir biznes sahəsi kimi sığorta da son illər ərzində fundamental şəkildə inkişaf etmişdir. Misal olaraq, dayanıqlı sığorta operatorlarının yaranmasını, sığortanın müasir yeni növlərinin tətbiqinin icrasını göstərmək olar. Azərbaycanın sığorta xidmətləri bazarı potensial imkanlarına görə oturmuş və perspektivli maliyyə bazarlarından hesab edilə bilər.

Sığorta bazarının daha səmərəli tənzimlənməsi, bazarın peşəkar iştirakçılarının hüquq və mənafeələrinin daha sabit və təminatlı qorunması və iqtisadiyyatın çevik sığortadan maksimum faydalanmasından ötrü yeni normativlər qəbul edilib və mövcud olanlar isə daha da təkmilləşdirilib.

Bununla yanaşı, sığorta bazarının dirçəlməsi üzrə transformasiya prosesinin Azərbaycanın sığorta sistemində bütövlükdə inteqrasiya olunmasına nail olunmalıdır. Nizamnamə kapitalı müasir milli iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun gəlmədiyinə görə, milli sığorta şirkətlərinin maliyyə ehtiyatları çox təəssüf ki, iri riskləri sığortalanmağa heç cür kifayət etmir. Öz xüsusi vəsaitlərinin artırılması, sığorta resurslarının toplanması, heç də təkə iqtisadiyyatın ümumi durumundan deyil, həm də və daha çox sığortanın özünün kompleks adaptasiyasından asılı olur.

Sığorta bazarının məcmu maliyyə həcmində hələ də, kifayət qədər olmaması, böyük təsərrüfat itkilərinin ödənilməsinə əsasən şərait yartmır və bu isə təbii fəlakət və iri qəzaların nəticələrinin təminatlı kompensasiya edilməsi üçün çox təəssüf ki, hələ də büdcə və dövlət xərclərinin cəlb olunmasını zəruri edir.

Sığorta xidmətləri bazarının inkişafının dinamikası, müasir sığorta sisteminin dövlət vasitəsilə tənzimlənməsi dinamikasından bir xeyli irəlidədir. Dövlətin

müasir sığorta siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsində dərin iqtisadi mexanizmin olmaması əsaslı problem olaraq qalır.

Azərbaycan dövləti ilə və Avropa Şurası arasında bağlanmış əməkdaşlıq üzrə sazişlərin icrası zamanı sığorta problemləri mütləq şəkildə nəzərdən keçirilir.

Sığorta nəzarətinin müasir səlahiyyətlərinin qanunvericilik bazası qarşısında duran vəzifələrin həllinə tam şəkildə imkan yaradılır. Əhalinin gəlirlərinin yüksək olmaması da sığorta xidmətlərinin artımına mənfi təsir göstərən əsas amillərdən hesab edilir.

Mühüm və stabil problemlərdən biri də, ölkə iqtisadiyyatına dəyən itkilərin kompensasiyasıdır. Milli iqtisadiyyatındakı risklərin böyük hissəsi ya demək olar ki, heç nə ilə təmin olunmur və yaxud da, cüzi formada təmin olunur. Sığorta şirkətləri birliyinin məlumatına görə, 2015-ci ildə 958 fəvqəladə hadisə və iki mindən çox yanğın qeydə alınmışdır. Məcmu itki milyard manatlarla qiymətləndirilir. Qeydə alınmış hadisələr üzrə itkilərin əksəriyyəti sığorta olunmamış və deməli, kompensasiya edilməmişdir.

Əsas səbəb bizcə, sığortaya olan iqtisadi və maddi marağın olmaması, bundan əlavə təsərrüfat dövriyyəsinə tənzimləyən əsaslı hüquqi-normativ bazanın olmaması ilə əlaqədardır. (17, s.37).

Başlıca problemlərdən biri də, dünya sığorta bazarına çıxış imkanlarıdır. Milli sığorta xidmətləri bazarı təkmilləşdikcə, dünya sığorta qurumları ilə bağlantılar güclənir.

Bundan əlavə, milli sığorta təşkilatlarının ölkə ərazisi üzrə qeyri-bərabər yerləşməsi sığorta xidmətləri bazarı üçün əsaslı problemlərdən birinə çevrilmişdir. Sığorta operatorlarının böyük hissəsi maliyyə-sənaye mərkəzi olan Bakı şəhərində cəmləşmişdir. Məcmu sığorta mükafatlarında onların payı 95% olmuşdur.

Ölkəmizi sığortanın tərəqqi etdiyi Avropa ölkələri ilə müqayisə etmək demək olar ki, çətinidir. Sığorta xidmətlərinin miqyası və onların tərkibi və quruluşu bir-biri ilə müqayisə edilməzdir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında sığorta mükafatının adambaşına düşən məbləği 2500 dollar, İsveçdə 3500, Yaponiyada 4700 təşkil edirsə, ölkəmizdə bu rəqəm 30 ABŞ dollarından da azdır. Milli sığorta şirkətlərinin

məcmu nizamnamə kapitalı, ABŞ-ın orta sığorta operatorunun oxşar göstəricisindən də azdır.

Təkrarsığorta sxeminin tətbiq olunması və ona dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində sığorta nəzarəti əksər lisenziyaların icrasını müvəqqəti dayandırmaq, lisenziyaların icrasını müvəqqəti dayandırmaq, lisenziyaları icazəli ləğv etmək və yaxud, sığorta orqanının fəaliyyətinin tam amillə dayandırılması üzrə qərar qəbul etmək səlahiyyətlərinə malikdir.

Milli sığorta bazarında fəaliyyətdə olan sığorta orqanlarının fəaliyyətinə nəzarətin operativ təşkil edilməsi, sığorta operatorları tərəfindən əhali üzrə xidmətlərin səviyyəsinin artırılması, ölkənin bütün bölgələrindən sığortaya diqqətin və inamın yüksəldilməsinə nail olunması, icbari və könüllü sığortalar üzrə bağlanmış sığorta müqavilələrinin icrasına nail olunması və s. tərəqqi etdirilməsi üçün aşağıdakı mühüm prinsiplərə əməl edilməsi bizcə olduqca zəruridir:

- a) nəzarət sisteminin sabitliyi;
- b) nəzarət funksiyasının icrasını təmin edən qanunvericilik bazasının sabitliyi, aydınlığı və tamlığı;
- c) qanunvericilik üzrə normativ funksiyaların, o cümlədən, nəzarət və idarəçilik metodunun şəffaflığı;
- d) ölkənin iri şəhərlərində və (habelə, Naxçıvan Muxtar Respublikasında) fəaliyyət etmələri məqsədilə yenə müasir sığorta orqanlarının yaradılması;
- e) hüquqi-normativ tələblərə uyğun olaraq sığorta şirkətlərində sığorta qanunvericiliyinə əməl olunması vəziyyətini və onların işinin lisenziya şərtlərinə uyğunluğunun vaxtaşırı yoxlanılması;
- j) qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün icraedici və qanunverici hakimiyyətin optimal qarşılıqlı münasibətlərinin təşkil olunması;
- k) qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş müxtəlif cərimə və sanksiyaların sığorta şirkətinə və onun rəhbər işçilərinə tətbiq olunması;
- ö) qanunvericiliklə bağlı digər təsiredici sanksiyaların tətbiqinin zəruriliyi və labüdlüyünün təmin edilməsi.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının proqnozlarına görə, 2017-ci ildə milli bazar 20 faizədək böyüyəcəkdir. Daha böyük artım üçün real imkanlar da mövcuddur. Əgər ölkəmizdə sığortanın bütün istiqamətləri tam inkişaf edərsə, onda artım daha da böyük olacaqdır. Təbii ki, bundan ötrü həm institusional inkişaf baxımından, həm də əhalinin maarifləndirilməsi və stimullaşdırılması nöqtəyi-nəzərindən ciddi tədbirlər planı həyata keçirilməlidir.

Bizcə, 2018-ci ildən bazarda uçotun təkmilləşdirilməsi üzrə prudensial normativlərin icrasına, uçotun beynəlxalq standartlara və beynəlxalq audit-nəzarət tələblərinə uyğunlaşdırılması, sığorta orqanlarında daxili auditin effektiv icrasını və risklərin optimal idarə edilməsinə aid olan bir çox qaydalar qəbul olunacaq və sığortanın normativ bazası yeni pilləyə yüksələcəkdir.

Bizcə, elmi cəhətdən əsaslandırılmış optimal sığorta siyasəti nəticəsində ölkə sığorta bazarının gələcək proqresiv inkişafını təmin etmək tam şəkildə mümkün olacaqdır.

Sığorta işi üzrə müasir tənzimləmə və nəzarət mexanizmi idarəetmənin düzgün qiymətləndirilməsi və qabaqcadan nəzarət tədbirlərinin icrası imkanlarını xeyli məhdudlaşdırır. Sığorta bazarı üzrə müstəqil menecment və aktuarii funksiyalarının olması tənzimləyici tələb kimi müəyyən edilməmişdir. Bu isə sığorta sistemində effektiv tənzimləyici tələb kimi müəyyən edilməmişdir. Bu isə sığorta sistemində effektiv idarəetmə sisteminin formalaşdırılması üçün bir çox çətinliklərə səbəb olur.

Sığorta bazarı üzrə nəzarət mexanizmi seqmentin proaktiv və riskəsaslı prinsiplər üzrə qiymətləndirilməsinə deyil, əsasən qanunverigiliyin yoxlanılmasına yönəlmişdir. Sığorta xidmətləri bazarı iştirakçıları üzrə kapital tələbləri onların risk profilinə uyğunlaşdırılmamışdır. Bu da iştirakçıların xarici şoklara olan həssaslığının yüksək olmasına səbəb olur. Beynəlxalq təcrübədə tənzimləmə «Solvency II» standartları üzrə müəyyən olunur ki, bu zaman ehtiyatların yaradılması riskəsaslı yanaşmalara istinad edir. «Solvency II» standartlarına keçid tədricən və mərhələlərlə həyata keçirilməlidir.

Göstərək ki, milli sığorta bazarında prudensial sığorta sisteminin inkişaf etdirilməsi tamamilə real bir işdir. Şirkətlər üzrə olun hesabatlar risklərin müəyyən edilməsini və preventiv tədbirlərin görülməsini çətinləşdirir. Bu baxımdan hesabatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi çox vacibdir.

MBNP sığorta bazarı üzrə tənzimləmə alətlərini ənənəvi modeldən riskəsaslı modelə keçirməklə, ayrı-ayrı iştirakçıların və ümumilikdə seqmentin dayanıqlılığının artırılmasını təmin edə bilər.

MBNP sığorta nəzarəti üzrə tənzimləyici və metodoloji alətlərin qabaqcıl təcrübə üzrə diaqnostikasını aparacaq, istiqamətlərini müəyyənləşdirəcəkdir.

Maliyyə bazarı potensialının gücləndirilməsi Azərbaycan üçün böyük önəm kəsb edən məsələlərdəndir. Bu baxımdan prioritet çərçivəsində məqsədlərə nail olmaq üçün qeyri-işlək aktivlər üçün restrukturizasiya tədbirlərinin hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sığorta sisteminin inkişafı qeyri-müəyyənliklərdən qorunmağa kömək etməklə, daxili yığım təmin etməklə iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafa səbəb olur.

Sığorta bazarının artması, əhalinin sığorta təminat olmayan hissəsinin məhsullarla əhatə olunması, maliyyə məhsullarına çıxışın artırılması və iqtisadiyyatın dətəklənməsi yeni sığorta xidmətlərinin yaradılmasına çox böyük ehtiyac duyulur.

Bu baxımdan Azərbaycanın sığorta sisteminin xüsusiyyətlərinə dövlət siyasətinə uyğun olan aqrar sığortası modelinin tətbiqi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Aqrar sığorta mexanizmi böyük institut olduğu üçün, onun formalaşdırılması zamanı dövlətin strateji siyasəti, kənd təsərrüfatı sektorunun əhəmiyyəti mütləq nəzərə alınmalıdır.

Eyni zamanda göstərək ki, Yol Xəritəsində mikrosığortanın, müştərək sığortanın, tibbi sığortanın da təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da öz növbəsində sığorta şirkətlərinin maliyyə resurslarının formalaşması və istifadəsi prosesinə öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Əminik ki, ölkəmizin sığorta şirkətləri öz fəaliyyətlərində yeni müasir təcrübələr və imkanlar toplayıb dünya miqyasında güclü rəqabət qabiliyyətinə malik, super-güclü maliyyə qurumlarına çevriləcəkdir.

### ***3.2. Sığorta maliyyəsinin formalaşması və istifadəsi prosesində xarici təcrübə və onun milli sığorta bazarında tətbiqi perspektivləri***

Dünya sığorta maliyyəsinin dövriyyəsinə özündə əks etdirən və yaşadığımız dövrün bütün sahələrinə təsir edən qloballaşmanı dünya sığorta xidmətləri bazarının əsas xarakterik cəhəti hesab etmək olar.

Beynəlxalq sığorta bazarında XX əsrin sonlarından başlayan qloballaşma prosesi sığorta sisteminin fəaliyyətinin nizamlanmasının milli və dünya standartları arasındakı fərqi tənzimləyərək dünya sığorta bazarının çevik tənzimlənmə sisteminin formalaşdırılması kimi yeni dəyişikliklərin təməlini qoydu.

Kapital, kadr axını, əmtəə və xidmətlərin azad hərəkəti, dövlət strukturları tərəfindən sığorta şirkətinin yalnız maliyyə sabitliyinə arzuolunan şəkildə nəzarət, həmçinin, sığorta operatorları arasında normal rəqabət mühitinin yaradılması prosesi dünya sığorta bazarının başlıca xarakterik xüsusiyyəti hesab edilir.

İndi bəzi ölkələrin sığorta bazarlarının şərhinə keçək.

Böyük Britaniya sığorta xidmətləri bazarının böyüklüyünə görə 3-cü yeri tutur. Dünyada ilk sığorta təşkilatı 1680-ci ildə paytaxt Londonda təsis edilmişdir.

2010-cu ilin statistikasına əsasən Böyük Britaniyada təxminən 820 sığorta şirkəti sığorta növlərini həyata keçirmək üçün razılıq – lisenziya almışdır. 2012-ci ildə Böyük Britaniyada yığılmış məcmu sığorta mükafatlarının həcmi 206,6 mlrd.funt-sterlinq, o cümlədən, kasko sığortası 12,8%, bədbəxt hadisələr üzrə 22,8%, nəqliyyat sığortası üzrə 4,0%, həyat sığortası üzrə 59,4% təşkil etmişdir.

İngiltərənin sığorta bazarında sığorta məhsulları və xidmətlərinin inkişafı mühitində yeni tendensiyalar ortaya çıxmışdır. Belə ki, son dövrlərdə sığortaçıların böyük sayda birləşməsi və ləğv edilməsi müşahidə edilməkdədir. Bir çox iri birgə sığorta cəmiyyətləri iri sığorta operatorları tərəfindən alınmış və yaxud öz fəaliyyətlərini dayandırmışlar.

Bəllidir ki, sığorta xidmətlərinin genişləndirilməsinin əsas kanalı broker və agent şəbəkəsidir. Lakin son dövrlərdə Böyük Britaniyada brokerləri tamamilə nəzərə almadan sığorta polislərini birbaşa istehlakçıya ötürən şirkətlərin sayı xeyli artmışdır. Bunlara misal olaraq, müasir dövrdə avtomobil sığortası sinfində birbaşa satış 35-45% təşkil edir. Eyni zamanda, bankların rolu da xeyli artmışdır. Əgər banklar ilkin etapda sığorta operatorlarının distribyuterləri rolunu oynayırdılarsa, lakin qəbul edilmiş riskləri qiymətləndirməyi qətiyyənlə bacarmırdılar. Ancaq daha sonralar banklar nəinki belə xidmətlər göstərə bildilər, hətta qız şirkətlərinin əsas təsisçiləri kimi çıxış etməyə başladılar. Hətta «HSBC», «Lyods Bank», «Barklays Bank» imicli banklar öz həyat sığortası şirkətlərini yaratmış oldular. Böyük Britaniyanın 15 aparıcı bankı sığorta polislərinin tərtibi və risklərin qiymətləndirilməsi – risk menecment ilə özləri məşğul olurlar. Eyni zamanda bir çox sığortaçılar sığorta xidmətləri və məhsullarının yayılmasının əsas kanallarına xidmət edən öz müstəqil banklarını yaradırlar.

Böyük Britaniyada sığorta işi 1982-ci il «Sığorta şirkətləri haqqında» Qanuna əsasən («Insurance Companies Act») nizamlanır. Qanun korporativ səhmdar təşkilatların. «friendly societies-OBC forması» nəzərə alınmadan Böyük Britaniyada yerdə qalan qeyri-korporativ, həmçinin «Lyods» anderrayter şirkətlər qrupunun sığorta fəaliyyətini tənzimləyir. İngiltərə qanunvericiliyinə müvafiq olaraq sığorta işi həyat və qeyri-həyat sığorta siniflərinə bölünür. Sığorta operatorları həyata keçirdiyi sığorta xidməti və məhsullarının hər bir növü üzrə ayrıca lisenziya almalıdır. Fəaliyyətdə olan qanunvericilik tələblərinə müvafiq olaraq Böyük Britaniya hüquqlarında bütün sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə lisenziyaların verilməsi Xəzinədarlıq sisteminin funksiyasına daxildir.

«Maliyyə xidmətləri haqqında» İngiltərə Qanunu (Financial Services Act) şəxsi və pensiya sığorta növlərini əhatə edən bütün investisiya fəaliyyətini nizamladır. Sığortanın bu növləri üzrə hər hansı bir vasitəçilik fəaliyyətini dövlət və korporativ qiymətli kağızlar və investisiyalar üzrə Məşvərət Şurası və yaxud şəxsi investisiyalara total nəzarət orqanı tərəfindən lisenziyalaşdırılır.



Böyük Britaniya qurumları 31% dərəcə ilə korporativ vergi ödəyirlər. Bu ölkənin rezidenti olan şirkət dünya üzrə qazandığı gəlirlərdən vergi ödəsə də, onların ixtisaslaşmasından asılı olaraq vergi müstəqim rejimi tətbiq edilir. Həyat sığortası növləri ilə məşğul olmayan bəzi şirkətlər adi tarif dərəcələri üzrə vergi ödəyirlər. İnvestisiya və yatırım fəaliyyətindən əldə olunan mədaxilə kapital qoyuluşlarından əldə olunan mədaxil kimi deyil, kommersiya fəaliyyəti üzrə olan mədaxil kimi baxılır. Həyat sığortası qurumlarına xüsusi vergi rejimi tətbiq olunur. Pensiya sığortası və xarici ölkələrdə şəxsi sığorta kimi tətbiq edilən sığorta növləri adi həyat sığortası növü hesab edilmir. Onlar üzrə ayrıca fəaliyyət kimi məxaric və mədaxil hesablanır. Sığorta fəaliyyətinin belə növləri üzrə xərclər digər növlərdən olan mədaxil hesabına kompensasiya oluna bilməz.

Müasir mərhələdə Almaniyanın sığorta təcrübəsi də müəyyən maraq doğurur. Belə ki, 2012-ci ildə alman sığorta şirkətləri sığorta üzrə topladıqları sığorta haqlarının ümumi həcmi 362,5 mlrd.avro, o cümlədən, fərdi qəza və zərərlərdən sığorta üzrə 25,2%, kredit, aviasiya sığortası üzrə 8,9%, könüllü tibbi sığorta üzrə 24,7%, həyat sığortası üzrə 29,6% təşkil etmişdir. Müvafiq dövrdə alman təkrarsığorta operatorlarının yığdığı sığorta mükafatlarının ümumi həcmi 72,8 mlrd.avro təşkil etmişdir.

Almaniya milli sığorta bazarında sığorta fəaliyyətini reallaşdırmaq üçün lisenziya alan 1679 sığorta şirkəti vardır ki, onlardan da 42-si təkrarsığorta təşkilatıdır. Onların sığorta fəaliyyəti federal sığorta nəzarəti sistemi tərəfindən tənzimlənir.

Bununla yanaşı, Almaniya birbaşa sığorta təkrarsığorta əməliyyatları aparən kifayət qədər xarici operatorlarda fəaliyyət göstərilir. Onlardan 70-i Aİ-ni daxil olan ölkələrin 15-i isə digər ölkələrin təmsilçiləridirlər. Federativ Almaniya xarici sığortaçıları ümumən qeyri-həyat sığortası sferasında fəaliyyət göstərilir. Bunlar əsasən İngiltərə, Fransa və İspaniya sığorta şirkətləridir. Xarici sığorta operatorları həmçinin 19 alman sığorta şirkətinin nəzarət səhm paketinə sahiblik edirlər ki, onlardan 27-i birbaşa və 3-ü təkrarsığorta operatorudur.

Son dövrlər Almaniyada bank və sığorta təşkilatlarının iştirakı ilə yaranan bank sığortaçılığı adlandırılan yeni maliyyə qurumu təşəkkül tapmışdır. Bunun əsas səbəbi bank və sığorta qurumlarının sığorta müqavilələrinin yerləşdirilməsi sahəsində əməkdaşlığı idi. Müasir sığorta xidmətləri satışının daha geniş yalyılmış kanalı sığorta vasitəçiləridir. Lakin eyni zamanda Almaniyada bank qurumları yalnız vasitəçi qismində və yaxud sığorta şirkətlərinin agentləri kimi çıxış edə bilirlər. Onlara sığorta polislərini tərtib etmək razılığı verilmir, çünki bundan ötrü nəzarət orqanları tərəfindən müvafiq lisenziya verilməlidir.

Almaniyada sığorta işini tənzimləyən qanunvericilik sənədi 1902-ci ildə əsası qoyulmuş Almaniyanın Federal Sığorta Nəzarəti Aktından və yerli səviyyədə qəbul edilmiş əlavə qanunverigi-normativ aktlardan ibarətdir.

Almaniya hüdudlarında sığorta ilə məşğul olmaqdan ötrü sığorta şirkətləri Almaniya sığorta nəzarəti sistemindən müvafiq lisenziya almalıdırlar.

Almaniyanın normativ sığorta qanunvericiliyinə müvafiq olaraq əgər sığorta operatoru qeyri-həyat sığortası ilə məşğuldursa, onda bu şirkət həyat sığortası növləri ilə məşğul ola bilməz. Bu zaman əsas prinsiplərdə məqam xüsusi sosial əhəmiyyətə malik həyat sığortası sferasını başqa növlərdən dəyə biləcək zərərlər hesabına qurumun maliyyə vəziyyətinin zəifləməsi və ödəniş qabiliyyətinin pisləşməsi kimi risklərdən qorumaqdır.

Almaniyada sığorta operatorları digər müəssisələr kimi müvafiq mənfəət vergisi ödəyirlər. Bununla əlaqədar sığorta ehtiyatları, sığorta məbləğləri və dividendlərlə bağlı müəyyən istisna halları da mövcuddur. Almaniyada sığorta şirkətləri sığorta məbləğlərindən dəğorta tərəfindən verilən, ancaq sığortadır. Həyat sığortası, şəxsi sığorta, tibbi sığorta və təkrar sığorta, eyni zamanda sosial sığortanın da bütün növlərinə vergi qoyulmur. Bu zaman verginin orta tarif stavkası 15% təşkil edir.

Şirkətlərin likvidliyinin müəyyən edilməsi və sığorta ehtiyatı resurslarının investisiyaya yerləşdirilməsi qaydasının dəqiqləşdirilməsi zamanı alman qanunvericiliyi Avropa direktivlərinin müvafiq qərarlarına əsaslanır.

1982-ci ildən indiyə kimi Almaniyada sığorta operatorları tərəfindən tədiyyə qabiliyyətsizliyi halları müşahidə edilməyib. Lakin federal sığorta nəzarəti maliyyə bazarının liberallaşdırılmasının milli sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyində müəyyən fəsadların yaranması ehtimalını da nəzərdən qaçırmır. Bununla əlaqədar olaraq sığorta təşkilatlarının iqtisadi fəaliyyətinin nəzarətinə xüsusi diqqət yetirilir və sığorta operatorlarının nizamnamə kapitalı, zərərlər rezervi, aktivlərin şaxələndirilməsi üzərində maliyyə nəzarətinin çevikliyini artırır.

Fransız sığorta təşkilatlarının və onların xarici şöbələri ilə birlikdə 2012-ci ildə topladığı sığorta tədiyyələrinin ümumi həcmi 468,9 mlrd.avro təşkil etmişdir. Beləliklə, fransız sığorta xidmətləri bazarı dünyada 5-ci olmuşdur. 2012-ci ildə fransız sığorta operatorlarının həyat sığortası üzrə topladıqları sığorta tədiyyələri məcmu sığorta mükafatlarının 69,6%, digər sığorta sifniləri üzrə isə 29,5% təşkil etmişdir.

Fransa sığorta bazarında 576 peşəkar iştirakçı olmuşdur. Onlardan 97-i həyat, 361-i isə qeyri-həyat sığortası növləri ilə məşğul olan sığorta operatorlarıdır. Bundan əlavə Fransada xarici sığorta təşkilatlarının 106 filialı fəaliyyətdədir ki, bunlardan da 22-si həyat sığortası üzrə, 93-ü isə digər sığorta sifniləri ilə məşğul olurlar.

Fransada sığorta fəaliyyətini nizamlayan əsas qanunverici sənəd Sığorta Məcəlləsidir. Məsələyə müvafiq olaraq sığorta şirkəti sığortanın hər bir sahəsi üzrə Maliyyə Nazirliyindən xüsusi icazə almalıdır. Qanunverigiliklə eyni zamanda sığortaçıların minimal nizamnamə fonduna qoyulan tələblər müəyyən olunur.

Fransa sığorta nəzarətinin sisteminin əsas orqanı sığorta işinə nəzarət üzrə komissiyadır. 1989-cu ildə yaradılmış bu orqan 6 üzvdən ibarət olaraq Maliyyə Nazirliyi tərəfindən normativ müddətinə təyin olunur. Sığorta işinin həyata keçirilməsinə razılıq vermək hüquqi isə birbaşa Maliyyə nazirliyinin Xəzinədarlıq Agentliyinə məxsusdur.

Sığorta Məcəlləsi Fransada sığortaçılara 3 istiqamət üzrə investisiya yerləşdirməyə icazə verir. Bunlar əsasən aşağıdakılardır:

a) Qiymətli kağızlar;

- b) Daşınmaz əmlak;
- c) Kredit və depozitlər.

Bu Məcəllə ilə ölkədə yerləşdirilməli olan aktivlərin çəkisini müəyyən etmək, əmanətlərin etibarlığını və şaxələndirilməsini təmin etmək məqsədilə istənilən kateqoriya üzrə sığortaçının resurslarının yerləşdirilməsinin maksimal həcmi müəyyən edilir.

Fransada sığorta şirkətləri başqa hüquqi şəxslər kimi 32% dərəcəlik gəlir vergisi ödəyiciləridir. Bundan əlavə sığorta operatorları həmçinin məxarici çıxmaq şərti ilə yatırımlardan gələn gəlirlərdən və sığorta tədiyyələrindən vergi ödəyirlər.

Fransa dövlətinin Vergi Məcəlləsinin 991-ci bəndinə uyğun olaraq konkret sığorta müqaviləsinə, sığortalanmış riskin tinindən asılı olaraq 7-3% arasında dəyişən vergi stavkası tətbiq olunur. Bu bənddə bəzi istisnalar da vardır.

Vergi Məcəlləsinə müvafiq olaraq sığorta operatorları ƏDV ödəməkdən azaddırlar.

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində də (Polşa, Slovakıya, Çexiya, Polşa). Sığorta işinin təşkili az maraq doğurmur. Belə ki, Polşa Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri içərisində birinci yerdədir. Qeyd olunan ölkələr arasında şəxsi sığortası üzrə yığılan sığorta tədiyyələrin 52%-i (1,486 mlrd.dollar), qeyri-şəxsi sığorta üzrə isə 48%-i (3,642 mlrd dollar) Polşanın payın düşür. Sığorta xidmətləri bazarının həcminə görə ikinci yerdə Çexiya durur.

Bu ölkələr üzrə daxil olan sığorta mükafatlarının üçdə biri həyat sığortasının, üçdə iki hissəsi isə əmlak sığortasının payına düşür. Göstərilən ölkələrdə sığorta sferasında dövlət inhisarı ləğv edilib, sığorta tarifləri və polisləri dövlət nəzarəti sistemi tərəfindən deyil, məhz bazarla müəyyən edilir.

Baltikyanı ölkələrin (Latviya, Litva, Estoniya) milli iqtisadiyyatının digər MDB dövlətlərinə nisbətən liberal olması bu ölkələrdə artıq 1993-cü ildən sığorta tədiyyələrinin stabil artımına gətirib çıxarmışdı. Bu ölkələr içərisində həyat sığortası üzrə yığılan sığorta haqlarının 39%-i Estoniya bazarının payına düşür. Lakin göstərilən göstərici Latviya və Litvada nisbətən aşağıdır. Bunun səbəbi isə bu ölkələrdə belə sığorta siniflərinin dövlət tərəfindən az müdafiə olunmasıdır.

Lakin son dövrdə sığorta şirkətləri üçün uzunmüddətli həyat sığortası növü üzrə müqavilələr də tətbiq edilən vergi güzəştləri müəyyən irəliləyişlərə gətirib çıxarmalıdır.

Bu ölkələr üzrə qeyri-həyat sığortası seqmentində yığılan sığorta tədiyyələrinin 38%-i Latviyanın, 18%-i Litvanın, 3,4%-i Estoniyanın payın düşür.

Müstəqil Dövlətlər Birliyi (Ukrayna, Azərbaycan, Rusiya, Belarusiya, Moldova, Qırğıstan, Tacikistan, Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan) ölkələri üzrə həm iqtisadi məkan baxımdan, həm də bazarın real potensial miqyası baxımından ən inkişaf etmiş milli bazar Rusiyadadır. Çünki, regionda toplanan sığorta tədiyyələrinin 92%-ə qədər (4,4 mlrd.dollar) və ÜDM-nin 65%-i məhz Rusiyanın payına düşür. Regionda miqyasına görə 2-ci yerə malik Ukrayna bazarı 7,5%-lik paya malikdir. Digər ölkələrin payına sığorta tədiyyələrinin 3%-i düşür.

Region ölkələri içərisində belə fərqin yaranması ölkələrin iqtisadi inkişaf dərəcəsi ilə yanaşı, əhalinin sayı da mühüm rol oynayır. Çünki, Rusiya və Ukraynada Birlik əhalisinin 75%-i yaşayır. Həmçinin bölgəyə qoyulan investisiyalar da bərabər paylanmamışdır. Belə ki, regiona yatırılan investisiyaların 45%-i Rusiyaya, 35%-i isə Qazaxıstan və ölkəmizin payına düşür.

Cənubi-Şərqi Avropa sığorta bazarında (Albaniya, Bosniya, Bolqarıstan, Xorvatiya, Yuqoslaviya, Rumıniya, Makedoniya) inkişaf etmiş bazar Xorvatiyadır. İkinci iri bazar isə Rumıniya sığorta bazarıdır.

Bu regionda şəxsi həyat sığortası zəif inkişaf edib. Serbiya və Almaniyada həyat sığortası üzrə əməliyyatlar çox məhdud səviyyədədir.

## NƏTİCƏ

Azərbaycan milli sığorta bazarı müvafiq tələblər, ehtiyaclar və bütövlükdə dünya maliyyə bazarında baş verən dəyişikliklər nəticəsində intensiv olaraq inkişaf etməkdədir.

Göstərək ki, son illər ərzində Azərbaycanda milli sığorta xidmətləri bazarının strukturlaşması prosesi, onun təmərküzləşmə səviyyəsi daha böyük templərlə təmin olunmuşdur. Sığorta sisteminin sabit inkişafını xarakterizə edən sığorta haqlarının ÜDM-yə olan nisbəti-makroiqtisadi göstəricisi 0,80%-dək yüksəlmişdir. Sığorta tədiyyələrinin artım tempi ÜDM-nin artım dinamikası ilə korrelyasion əlaqədə olub, ildə orat hesabla 25-35% təşkil etmişdir.

Sığorta operatorlarının maliyyə dayanıqlığını təmin etmək məqsədilə sığorta müəssisələrinin nizamnamə kapitalının həcmi daim artırılmışdır. Belə ki, 2011-ci ildə sığorta şirkətləri üçün 3 mln.manat, təkrarsığortaçılara 6 mln.manat, 2012-ci ildə müvafiq olaraq 4,0 və 8,0 mln.manat, 2013-cü ildə uyğun olaraq 5,0 və 10,0 mln.manat, 2016-cı ildə 7,5 və 12,5 mln.man. müəyyən edilmişdir.

Bütün bu koordinal tədbirlər sığorta şirkətlərinin ödəmə qabiliyyətinin artırılması və bu şirkətlərin kapitallaşma dərəcəsinin artırılması məqsədi daşımışdır.

Lakin bunlara baxmayaraq ölkəmizdə sığorta işi hələ də inkişaf edən bazarın üzvi tərkib hissəsinə çevrilə bilməmişdir. Belə ki, tədqiqatlar göstərir ki, milli sığorta bazarının real potensialının cəmi 7-10%-dən istifadə edilir. Bunun isə xüsusi səbəbləri vardır:

Tədqiqat göstərir ki, ölkədə sığorta xidmətləri bazarının inkişafını ləngidən mühüm səbəb sığorta şirkətlərinin xüsusi resurslarının, eləcə də mövcud rezervlərin sığorta bazarının real tələblərinə cavab verməməsidir. Nəticədə sığorta şirkətləri iri risklərin sığortalanmasını icra etmək, məsuliyyətin böyük hissəsini öz üzərinə götürmək iqtidarında deyillər. Məhz buna görə də onlar böyük həcmdə maliyyə axınlarını xaricə təkrarsığortaya ötürməyə məcbur olurlar.

İkinci əsas amil isə sahibkarlıq qurumları və təşkilatların kifayət qədər ödəmə qabiliyyətliliyinin və sərbəst resurslarının olmamasıdır. Müasir beynəlxalq təcrübə sübut edir ki, sahibkarlıq strukturlarının tədiyyə qabiliyyəti möhkəmləndikcə onların sığortaya çəkdiyi xərclər də sürətlə artır. Eyni zamanda hazırda Azərbaycanda hələ əhalinin orta təbəqəsi formalaşmamışdır. Digər tərəfdən, İEÖ-in təcrübəsi sübut edir ki, məhz əhalinin bu orta təbəqəsi sığorta məhsullarından istifadə daha çox maraqlıdır. Məhz onlar üçün sığorta əmlak və şəxsi maraqlarının qorunması alətidir ki, bu da özünü son nəticədə ictimai sabilliyin təmin olunmasında ifadə edir.

Üçüncü amil burada psixoloji məqamın mövcudluğudur. Qeyd edək ki, hazırda sığorta işi çoxları üçün zəruri tələbat, ictimai və əmlak sabitliyinin həlli üsulu deyildir və buna çevrilməmişdir.

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə sığorta sisteminin tərəqqəsi və onun dünya sığorta bazarına inteqrasiyasının reallaşdırılması üçün aşağıdakı tədbirlər mütləq şəkildə həyata keçirilməlidir:

a) ölkənin sığorta operatorlarının sığorta, maliyyə, iqtisadi və investisiya fəaliyyətinin başlıca istiqamətləri müəyyən edilməli və ölkə sığorta şirkətlərinin vergiyə cəlb etmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolu ilə sığorta vəsaitlərinin hərəkəti üzərində səmərəli dövlət nəzarəti mexanizminin işlənilib hazırlanması.

b) beynəlxalq sığorta bazarının qloballaşması meyillərinin tədqiqi əsasında milli sığorta operatorlarının maliyyə sabitliyinin faktoru kimi təkrarsığorta institutunun davamlı inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi;

c) icazə vermə və cari prudensial nəzarət funksiyalarının köklü şəkildə bir-birindən ayrılması və sığorta, investisiya və müştərək təkrarsığorta fəaliyyətinə dövlət təminatı verilməsini özündə əks etdirən Milli Sığorta Ehtiyatları Sisteminin yaradılması;

d) Milli sığorta şirkətlərinin maliyyə strategiyası, proqnozlaşdırılması və büdcələşdirilməsi metodikasının işlənilib hazırlanması müvafiq uçot və hesabatın beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılması;

- e) beynəlxalq sığorta, təkrarsığorta və sığorta nəzarəti strukturları ilə inteqrasiyanın gücləndirilməsi üçün tədbirlərin görülməsi;
- k) sığorta ehtiyatlarının və nizamnamə kapitalının investisiyaya yönəldilməsinin artımı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- ə) sığorta operatorlarında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətdə və miqyasda daxili audit nəzarətinin aparılmasının təmin edilməsi;
- i) əhali və müəssisələr arasında sığorta üzrə maarifləndirmə işlərinin icrası;
- m) sığorta subyektlərinə lisenziyanın müddətsiz verilməsinin təkmilləşdirilməsi;
- l) ipoteka kreditinin səmərəliliyi üçün ipoteka sığortasının icrası məqsədilə zəruri tədbirlərini sürətləndirilməsi;
- n) icbari sığorta üzrə fəaliyyətin icrasında inhisarçılığa yol verilməməsi, bu baxımdan bütün sığorta şirkətlərinə əlverişli şəraitin yaradılması;
- j) sığorta xidmətləri bazarını inkişaf etdirmək üçün Azərbaycanın Beynəlxalq Sığorta strukturlarına qovuşması və bununla da xarici təcrübənin öyrənilməsi üçün daha əlverişli mühitin yaradılması;
- y) Vergi Məcəlləsinin və sosial sığorta haqlarının sığorta fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsinin daha da təkmilləşdirilməsi;
- x) sığorta sahəsi üzrə əhalinin təşviqi məqsədilə Vergi Məcəlləsində əsaslı vergi güzəştlərinin nəzərdə tutulması;
- z) milli təkrarsığorta üzrə yeni şirkətlərinin yaradılması;
- u) milli sığorta xidmətləri bazarının inkişafı üçün xaricdən təkrarsığortaya risklərin qəbul olunması praktikasına genişləndirilməsi;
- ü) əhalinin sığorta mədəniyyəti sahəsində maarifləndirilməsinin təmin edilməsi üçün kütləvi informasiya vasitələri ilə geniş izahat işlərinin daha səmərəli və intensiv aparılması;
- ö) sığorta işi üzrə tədris seminar və trening mərkəzlərinin yaradılması;
- h) sığorta üzrə elmi-tədqiqat işlərinin aparılması sığortaya dair elmi əsərlərin, dərsliklərin və digər elmi materialların hazırlanması;



g) sığorta-broker və agent fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması prosedurlarının nizamlanması və sadələşdirilməsinin, eyni zamanda bu sahədə şəffaflığın artırılmasının təmin edilməsi.

## ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. B.Xankişayev, P.N.Abdullayev, «Sığorta işi» Bakı, 2004.
2. B.Xankişayev «Sığorta fəaliyyətinin əsasları», Bakı, 2006.
3. «İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından idbari sığorta haqqında» Qanun. 2005.
4. N.N.Xudiyev «Sığorta işi» Bakı, Azərneşr 2003.
5. «Sığorta» Azərbaycan Respublikasının sığorta sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktları Toplusu, Bakı, 2012.
6. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Qanun, 2007.
7. «Sərnışinlərin icbari sığortası haqqında» Qanun, 2003.
8. «Tibbi sığorta haqqında» Qanun 1999.
9. Александров А.А. «Страхование», М.Приор, 2010.
10. Александрова Т.Г., Мещерякова О.В. «Коммерческое страхование», Москва, 2012.
11. Б.Ю.Сербиновский, В.Н.Гарькуша «Страховое дело» Ростов-на-Дону, 2008.
12. Балабанов И.Т., «Страхование», 2014.
13. Воблий К.Т. «Основы экономики страхования», Москва 2007.
14. В.В.Шахов, Ю.Т.Ахбледиани, «Страхование», Москва, ЮНИТИ, 2009.
15. Гварлиани А.А. «Основы страхования», Москва, 2005.
16. Журавлев Ю.М. Сеперж И.Т. «Страхование и перестрахование» Москва, 2012.
17. Л.А.Орланюк – Малицкая, «Платежеспособность страховой организаций», М. «Анkil», 2011.
18. Global Health Insurance Advice, Azerbaijan Health Insurance, 2012
19. P.J.Fredstein, Health Care Economics, Thomson Press, 2005
20. Compulsory Medical Insurance system in Azerbaijan, Baku 2009.
21. «Maliyyə və uçot» jurnalı, Bakı, 2013-2015.
22. «Audit» jurnalı, Bakı, 2013-2016-cı illər.

23. Dövrü mətbuat
24. maliyyə.gov.az (Maliyyə Nazirliyinin İnternet səhifəsi).
25. [www.sigorta.maliyye.gov.az](http://www.sigorta.maliyye.gov.az)
26. azerbaijans.com (Insurance in Azerbaijan)
27. <http://www.cia.gov/> (Central Intelligent Agency).
28. finance.caspianenergy.net (New stage of Insurance market of Azerbaijan).
29. [www.aia.az](http://www.aia.az)
30. [www.azstat.org](http://www.azstat.org)